

Σέμψη Ζωή

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΣΦΑΓΗΣ ΤΩΝ ΠΡΟΞΕΝΩΝ
ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ (ΜΑΪΟΣ 1876)

Τα δραματικά επεισόδια που έλαβαν χώρα στην Θεσσαλονίκη το Σάββατο 6/5/1876 και τα οποία οδήγησαν στην σφαγή των προξένων της Γαλλίας, Jules Moulin, και της Γερμανίας, Henry Abbott, είναι σε γενικές γραμμές γνωστά από σχετικές μελέτες των καθηγητών Απ. Βακαλόπουλου και Π. Ενεπεκίδη¹. Επειδή όμως αρκετά σημεία αυτής της υποθέσεως παραμένουν ασαφή, σκοπός της παρούσης μελέτης είναι να αποδώσει, όσο είναι δυνατόν, τα γεγονότα στην πραγματική τους διάσταση και να φωτίσει τα σκοτεινά σημεία αυτής της υποθέσεως με την βοήθεια ορισμένων σημαντικών πληροφοριών που παρέχουν οι καταθέσεις των μαρτύρων, το αρχείο του βρετανικού υπουργείου εξωτερικών (Public Record Office Foreign Office Archives) και το αρχείο του γαλλικού υπουργείου εξωτερικών (Archives du ministère des affaires étrangères, Archives diplomatiques, Correspondance Politique et Commerciale).

Όπως προκύπτει από τις καταθέσεις των μαρτύρων, την Τετάρτη 12 Απριλίου 1876², η Στεφάνα, κόρη του Ντέλιο και της Μαρίας (Μάττο) Γκιόζα³, από το χωριό Μπογδάντζα⁴, χριστιανή, ηλικία περίπου 15 ετών⁵ α-

1. Βλ. Απ. Βακαλόπουλος «Τα δραματικά γεγονότα της Θεσσαλονίκης κατά το Μάιο του 1876 και οι επιδράσεις τους στο ανατολικό ζήτημα» στην *Παγκαρπία Μακεδονικής Γης* Θεσσαλονίκη 1980, βλ. επίσης Π. Ενεπεκίδης *Η Θεσσαλονίκη στα χρόνια 1875-1912* Θεσσαλονίκη 1981.

2. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 421v Inclosure 3 φ. 424r-425r-431v Blunt προς Elliot. Σε όλες τις καταθέσεις αναφέρεται η ημερομηνία Τετάρτη 9/4/1876, όμως η σωστή ημερομηνία πρέπει να είναι Τετάρτη 12/4/1876, διότι τον Απρίλιο του 1876 η ενάτη μέρα του μήνα δεν ήταν Τετάρτη, αλλά Κυριακή. Επειδή όμως όλες οι καταθέσεις συμπίπτουν ως προς το ότι η Στεφάνα έφυγε από το σπίτι της ημέρα Τετάρτη και όχι ημέρα αργίας, το πιθανότερο είναι πως έφυγε στις 12 του μηνός και όχι στις 9.

3. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 416r Inclosure 3 φ. 424r-425r-426r-427v Blunt προς Elliot. Η Στεφάνα ήταν Βουλγαρικής καταγωγής.

4. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 416r Inclosure 3 φ. 424r Blunt προς Elliot.

5. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 418v-420v Blunt προς Elliot. Η ηλικία του κοριτσιού είναι σημείο αμφιλεγόμενο. Ο πρόξενος της Μ. Βρετανίας Blunt αναφέρει ότι η ανακριτική επιτροπή θεωρούσε πως η Στεφάνα ήταν 16-17 ετών. Μερικοί μάρτυρες (Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 3 φ. 427v-433r Blunt προς Elliot) αναφέρουν ότι ήταν 12-13 ετών. Η ίδια η Στεφάνα κατέθεσε ότι ήταν 15 ετών, η μητέρα της κατέθεσε ότι η κόρη της ήταν ηλικίας 14 ετών.

ποφάσισε να εξισλαμισθεί και εγκατέλειψε, κρυφά από την μητέρα της⁶, το σπίτι της στο χωριό. Νωρίς το πρωί εκείνη την ημέρα η Στεφάνα είχε πάει στον τόπο εργασίας του συγχωριανού της Ασανάχ, ο οποίος έφτιαχνε τούβλα. Η Στεφάνα παρέμεινε εκεί αρκετή ώρα. Όταν ο Ασανάχ τελείωσε με την κατασκευή των τούβλων έφυγε για να πάει στο περιβόλι του. Έφυγε και η Στεφάνα και ο Ασανάχ πίστεψε πως επέστρεψε στο σπίτι της. Εκείνη όμως μάλλον βρήκε ευκαιρία να φύγει από το σπίτι της με την πρόφαση ότι η μητέρα της της είχε αναθέσει να πάει στην βρύση να πάρει νερό. Την ώρα που έφυγε, απουσίαζε από το σπίτι τους και η ίδια η μητέρα της σε κάποια εργασία⁷. Φαίνεται ότι η Στεφάνα υπολόγιζε πως, όταν η οικογένειά της θα ανακάλυπτε την φυγή της, δεν θα μπορούσε να την βρει εύκολα και αυτό για τους εξής λόγους :

1) Ο πατέρας της είχε πεθάνει πριν από αρκετά χρόνια⁸.

2) Οι δυο αδελφοί της, ο ένας μεγαλύτερος, ο άλλος νεότερός της⁹, πρέπει να αγνοούσαν τα σχέδιά της.

3) Ένας θείος της, ο Νικόλα Γκνέρτι, συγγενής της μητέρας της, δεν πρέπει να είχε ιδιαίτερα στενές σχέσεις με την οικογένεια, διότι, σύμφωνα με την κατάθεση του Νικόλα Δημήτρη, κοτζάμπαση της Μπογδάντζας, φαίνεται πως δεν πήρε άμεσες πληροφορίες για τα γεγονότα από την οικογένεια της Στεφάνας, αλλά έμαθε τα συμβάντα από τρίτους. Επίσης δεν φαίνεται να υπήρχαν κάποιοι άλλοι συγγενείς που να είχαν στενές σχέσεις με την οικογένεια¹⁰.

4) Οι συγχωριανοί της Στεφάνας αγνοούσαν τα σχέδιά της και δεν αναμίχθηκαν στην υπόθεση¹¹.

6. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 416r Blunt προς Elliot.

7. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 420v Inclosure 3 φ. 424r-425r-433r Blunt προς Elliot. Η οικογένεια της Στεφάνας ασχολούνταν ίσως με την σηροτροφία, διότι, όταν η Στεφάνα έφινγε από το σπίτι της, η μητέρα της είχε πάει να μαζέψει φύλλα μουριάς. Η σηροτροφία ήταν ανεπτυγμένη στην Μπογδάντζα και οι περισσότεροι κάτοικοι ασχολούνταν με την εκτροφή μεταξοσκωλήκων (Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 3 φ. 431v Blunt προς Elliot).

8. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure φ. 420v Inclosure 3 φ. 424r-427v Blunt προς Elliot. Υπάρχει ανακρίβεια στις καταθέσεις σχετικά με την ημερομηνία θανάτου του πατέρα. Σύμφωνα με την σύζυγο είχε πεθάνει πριν από 7-8 χρόνια, σύμφωνα με τους άλλους μάρτυρες πριν από 2-3 ή 6 χρόνια. Το πιθανότερο είναι πως η εκδοχή της συζύγου είναι η πιο ακριβής.

9. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 421v Blunt προς Elliot.

10. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 3 φ. 425r Blunt προς Elliot.

11. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 3 φ. 424-434 Blunt προς Elliot. Σύμφωνα με τις καταθέσεις τους, οι κάτοικοι της Μπογδάντζας παρουσιάζονται τελείως αμέτοχοι στα γεγονότα της φυγής της Στεφάνας. Όλοι ισχυρίζονται ότι έχουν πληροφορηθεί τα γεγονότα από τρίτους και οι καταθέσεις τους είναι αρκετά φειδωλές σε πληροφορίες.

5) Ο μόνος άνθρωπος που θα ερευνούσε με επιμονή για να ανακαλύψει την Στεφάνα ήταν η μητέρα της. Πιθανόν η Στεφάνα πίστευε πως μια απλή χωρική όπως ήταν η μητέρα της δεν θα είχε ουσιαστική βοήθεια από κανέναν και ως εκ τούτου οι έρευνές της δεν θα ήταν επιτυχείς¹².

Πράγματι, όταν η μητέρα της Στεφάνας αντιλήφθηκε ότι η κόρη της είχε φύγει από το σπίτι άρχισε να την αναζητά¹³. Το πρώτο μέρος απ' όπου άρχισε την έρευνα ήταν μάλλον η βρύση του χωριού. Εκεί συνάντησε πολλές γυναίκες μουσουλμάνες, και επηρεασμένη, όπως η ίδια κατέθεσε, από διαδόσεις, τις κατηγόρησε ότι απήγαγαν την κόρη της για να την εξισλαμίσουν. Μάλωσε μαζί τους και μάλλον υπήρξαν και χειροδικίες¹⁴. Φαίνεται πως ο θόρυβος του καυγά συγκέντρωσε στην βρύση αρκετούς συγχωριανούς, καθώς και έναν από τους μουχτάρδες (κοινοτάργες) του χωριού, το Ντέλιο Στονίλ. Η μητέρα της Στεφάνας τον είδε ότι οι μουσουλμάνες είχαν απαγάγει την κόρη της και ζήτησε την βίωθειά του. Ο μουχτάρης, επειδή ήταν χριστιανός δεν θέλησε να αναμιχθεί για να μην πλησιάσει τις μουσουλμάνες, και την συμβούλεψε να αποτανθεί στις αρχές¹⁵. Η μητέρα της Στεφάνας ακολούθησε την

12. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 420v-423 Inclosure 3 φ. 424-425 Blunt προς Elliot.

13. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 420v-423 Blunt προς Elliot. Είναι άγνωστο με ποιόν ακριβώς τρόπο πληροφορήθηκε την φυγή της Στεφάνας η μητέρα της.

14. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 420v Inclosure 3 φ. 424v Blunt προς Elliot. Δεν υπάρχουν στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι πράγματι η Στεφάνα απήχθει από μουσουλμάνες με σκοπό τον εξισλαμισμό της. Η μητέρα της κατέληξε σ' αυτό το συμπέρασμα πιθανόν για τρεις λόγους :

1) Εξαιτίας σχετικών διαδόσεων.

2) Ίσως υποψιαζόταν πως η κόρη της ήθελε να αλλαξοπιστήσει και φοβόταν μήπως αυτό το σχέδιο κάποια μέρα πραγματοποιηθεί με την μεσολάβηση των μουσουλμάνων.

3) Ακόμη και στην περίπτωση που δεν υποψιαζόταν ότι η κόρη της ήθελε εκουσίως να γίνει μωαμεθανή, το γεγονός ότι γινόταν συχνά βίαιες εξισλαμίσεις χριστιανών, της προκαλούσε ενδεχομένως τον φόβο ότι μπορούσε να συμβεί κάτι ανάλογο και στην δική της οικογένεια.

Η εκδοχή περί απαγωγής δεν αποδεικνύεται ούτε από την σχετική δήλωση της Στεφάνας προς την μητέρα της (Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 422v Blunt προς Elliot), η οποία έρχεται σε αντίφαση και ανακρίεται τόσο από την κατάθεση της ίδιας της Στεφάνας, όσο και από τις καταθέσεις των άλλων μαρτύρων (Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 414-420v Inclosure 3 φ. 424-434 Blunt προς Elliot).

Ο καθηγητής Αλ. Βακαλόπουλος (ό.π. σελ. 108) υποστηρίζει ότι έγινε σκηνοθετημένη απαγωγή με την συγκατάθεση της Στεφάνας. Όμως και αυτή η εκδοχή δεν τεκμηριώνεται για δυο λόγους:

1) Οι έρευνες που διεξήγαγε η μητέρα δεν έφεραν στο φως καμιά σχετική απόδειξη.

2) Οι καταθέσεις της Στεφάνας και των άλλων μαρτύρων δεν περιέχουν στοιχεία που να στηρίζουν αυτή την εκδοχή. Επιπλέον σε όλες τις καταθέσεις φαίνεται πως η απαγωγή είναι μάλλον πρώτον διαδόσεων και όχι πραγματικό γεγονός. Το πιθανότερο είναι πως η Στεφάνα ενήργησε μόνη της και δεν συνίβει απαγωγή, ούτε εκούσια, ούτε ακούσια.

15. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 3 φ. 424-425 Blunt προς Elliot. Θεωρούνταν απρεπές να συνομιλούν μουσουλμάνες γυναίκες με χριστιανούς άνδρες, είτε δημοσίως, είτε ιδιωτικώς.

συμβουλή του και πήγε να μιλήσει στον τοπικό διοικητή, Τσαούς Αγά, ο οποίος ενημέρωσε σχετικά τους μουσουλμάνους αγάδες και τους κοτζαμπάσηδες (προύχοντες). Οι κοτζαμπάσηδες ερευνήσαν κάποια σπίτια του χωριού, αλλά δεν μπόρεσαν να βρουν την Στεφάνα¹⁶. Φαίνεται πως η μητέρα αποφάσισε να συνεχίσει μόνη της τις έρευνες και άρχισε να ψάχνει την κόρη της στα σπίτια των μουσουλμάνων, όπου υποψιαζόταν ότι κρυβόταν. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι πήγε στο σπίτι του Σουλεϊμάν Τσαούς, ο οποίος ήταν πιθανόν περισσότερο γνωστός της απ' ό,τι οι άλλοι μουσουλμάνοι κάτοικοι του χωριού, διότι τα παιδιά του έκαναν παρέα με την Στεφάνα. Φαίνεται όμως πως η Στεφάνα δεν βρισκόταν εκεί¹⁷. Ίσως η μητέρα να συνέχισε τις έρευνές της και σε άλλα σπίτια, δεν μπόρεσε όμως να βρει τα ίχνη της κόρης της εκείνη την ημέρα¹⁸.

Στο σημείο αυτό πρέπει να ξεταστούν τρία σοβαρά προβλήματα :

1) Για ποιο λόγο η Στεφάνα έγινε μωαμεθανή.

2) Γιατί εγκατέλειψε το σπίτι της.

3) Πού βρισκόταν κατά το διάστημα του ενός μηνός που μεσολάβησε από την ημέρα που έφυγε από το σπίτι της (12/4/1876), ως την ημέρα που πήγε στην Θεσσαλονίκη (5/5/1876)¹⁹.

Οι πραγματικοί λόγοι που οδήγησαν την Στεφάνα σε εκούσιο εξισλαμισμό κρυφά από την οικογένειά της²⁰ είναι πολύ δύσκολο να εξακριβωθούν διότι :

A) Στο στενό οικογενειακό της περιβάλλον δεν φαίνεται να υπήρχαν μουσουλμάνοι. Οι γονείς, τα αδέρφια και οι συγγενείς της ήταν χριστιανοί και, όπως και οι άλλοι χριστιανοί κάτοικοι της Μπογδάντζας, δεν φαίνεται ούτε να είχαν, ούτε να επεδίωκαν ιδιαίτερες σχέσεις με τους μουσουλμάνους κατοίκους του χωριού²¹.

B) Κανένας νέος ή ηλικιωμένος κάτοικος της Μπογδάντζας δεν φαίνεται να είχε εξισλαμιστεί πρόσφατα, έτσι ώστε, ένα τέτοιο συμβάν να αποτελέσει παράδειγμα προς μίμηση²².

Γ) Οι φήμες που κυκλοφορούσαν ότι η Στεφάνα έγινε μωαμεθανή για να

16. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 3 φ. 425-428r Blunt προς Elliot.

17. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 421r-422v Inclosure 3 φ. 427 Blunt προς Elliot. Η Στεφάνα πρέπει να είχε σχεδιάσει από καιρό την φυγή της και θα ήταν τουλάχιστον αφελής εκ μέρους της να κρυφτεί στο σπίτι του Σουλεϊμάν Τσαούς, το οποίο, λόγω της γνωστής φιλίας που είχε με τα παιδιά του, θα ήταν ένα από τα πρώτα μέρη όπου θα ερευνούσε η μητέρα της.

18. Είναι άγνωστο αν η μητέρα της Στεφάνας έψαξε και σε άλλα μουσουλμανικά σπίτια.

19. AMAE AD CPC Vol. 5 Μέρος Πρώτο Turquie-Salonique Θεσσαλονίκη 7/5/1876 χ.α. φ. 67v Krajewski προς Bourgoing, Απ. Βακαλόπουλος ό.π. σελ. 108.

20. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 416v Blunt προς Elliot.

21. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 416v Inclosure 3 φ. 425r-427r Blunt προς Elliot.

22. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 422v Blunt προς Elliot.

παντρευτεί ένα μουσουλμάνο είναι ανυπόστατες διότι δεν υπάρχει κανένα αποδεικτικό στοιχείο²³.

Δ) Η ίδια η Στεφάνα δεν πρέπει να έκανε παρέα με ενήλικες μουσουλμάνους ή να επισκεπτόταν μουσουλμανικά σπίτια, ούτε φαίνεται να είχε ποτέ κάποιες εργασιακές σχέσεις με μουσουλμάνους. Επιπλέον, δεν φαίνεται να είχε πάει ποτέ σε τζαμί, ούτε να είχε φοιτήσει σε μουσουλμανικό σχολείο²⁴.

Ε) Η μόνη μουσουλμανική οικογένεια με την οποία φαίνεται να είχε η Στεφάνα στενότερες σχέσεις ήταν η οικογένεια του Σουλεϊμάν Τσαούς. Σύμφωνα με την κατάθεση της μητέρας της, έκανε τόσο συχνά παρέα με τα παιδιά του, ώστε εξαιτίας αυτής της συναναστροφής έμαθε πολύ καλά την Τουρκική γλώσσα²⁵. Είναι πιθανό όμως, από την συναναστροφή αυτή, να έμαθε, εκτός από την Τουρκική γλώσσα, και περισσότερα πράγματα γύρω από την θρησκεία και τον τρόπο ζωής των μουσουλμάνων. Και επειδή η ίδια ανήκε σε μια από τις φτωχότερες οικογένειες του χωριού, ίσως να εντυπωσιάστηκε και να επηρεάστηκε από την πλουσιότερη και πιο άνετη ζωή των μουσουλμάνων²⁶. Αν επίσης ληφθεί υπ' όψιν πως η Στεφάνα ήταν μικρής ηλικίας, μάλλον επιπόλαιη, επίμονη, δεν έτρεφε ιδιαίτερα αισθήματα για την οικογένειά της, ούτε είχε δείξει κάποιο ζήλο για την χριστιανική θρησκεία, εξηγείται ίσως γιατί αποφάσισε να γίνει μουσουλμάνα και γιατί, ακόμη και μετά από την σφαγή των προξένων, έμεινε επίμονα πιστή στη νέα της θρησκεία, αλλάζοντας και το όνομά της από Στεφάνα σε Αϊσέ²⁷.

23. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 422r Blunt προς Elliot.

24. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 422r Inclosure 3 φ. 418r-424r-425r-426-431r Blunt προς Elliot.

25. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 415v-418r-422v Blunt προς Elliot. Η Μπογδάντζα ήταν χωριό σλαβόφωνο και η Στεφάνα μιλούσε εκτός από τα Τουρκικά και το τοπικό σλαβικό ιδίωμα. Σύμφωνα όμως με την κατάθεση της αράβισσας που ταξίδεψε μαζί της όταν η Στεφάνα πήγε στην Θεσσαλονίκη, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να ήξερε και Ελληνικά.

26. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 422r-426r-431v Blunt προς Elliot. Κοντά στην Μπογδάντζα υπήρχε ένα μεγάλο τσιφλίκι, το τσιφλίκι της Ματζίκιοβα, που ανήκε στον Ανιά Μπέη. Πολλοί από τους κατοίκους της Μπογδάντζας, χριστιανοί και μουσουλμάνοι, καθώς και η μητέρα της Στεφάνας δούλευαν στην σιροτροφική μονάδα του τσιφλικιού. Δεν είναι γνωστό αν και το ίδιο το χωριό αποτελούσε μέρος του τσιφλικιού, όμως ο Ανιά Μπέης ήταν σύγουρα ιδιοκτήτης πολλών σπιτιών του χωριού. Η οικογένεια της Στεφάνας έμενε σε ένα από τα σπίτια του Ανιά Μπέη, διότι η οικονομική της κατάσταση ήταν δεινή δεν είχαν σχεδόν ούτε τα στοιχειώδη ενδύματα και βέβαια δεν είχαν καμιά δυνατότητα να ζουν σε ιδιόκτητο σπίτι.

27. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 415v-416r-417 Blunt προς Elliot. Δεν υπάρχουν στοιχεία που να δίνουν ακριβείς πληροφορίες για τις σχέσεις της Στεφάνας με την μητέρα της. Όμως, από τις καταθέσεις της αράβισσας, της Στεφάνας και της μητέρας φαίνεται πως τουλάχιστον η κόρη δεν έτρεφε ιδιαίτερα αισθήματα αγάπης, ούτε για την μητέρα της, ούτε για την υπόλοιπη οικογένεια. Διαφορετικά δεν θα γινόταν μουσουλμάνη και δεν θα εγκατέλειπε το σπίτι της.

Ο λόγος για τον οποίο η Στεφάνα εγκατέλειψε το σπίτι της συνδέεται άμεσα με τον εξισλαμισμό της. Από την στιγμή που αποφάσισε, κρυφά από τους δικούς της και χωρίς την έγκρισή τους, να εξισλαμιστεί και να ζήσει σαν μουσουλμάνα, ήταν υποχρεωμένη να φύγει από το σπίτι της, διότι αν παρέμενε θα αντιμετώπιζε δυο σοβαρά προβλήματα :

1) Την αντίδραση της οικογένειάς της, που πιθανόν θα της απαγόρευε να πραγματοποιήσει τα σχέδιά της.

2) Την αντίδραση και την κατακραυγή των υπόλοιπων χριστιανών κατοίκων του χωριού.

Γι' αυτό θεώρησε ότι ήταν καλύτερο να φύγει από το χωριό της και να πάει κάπου αλλού, όπου θα μπορούσε, ανενόχλητη, να ζήσει σύμφωνα με τον μουσουλμανικό τρόπο ζωής.

Η πορεία που ακολούθησε και τα μέρη απ' όπου πέρασε η Στεφάνα πριν καταλήξει στην Θεσσαλονίκη είναι δύσκολο να προσδιοριστούν με ακρίβεια, διότι οι καταθέσεις των μαρτύρων δεν περιέχουν ακριβή στοιχεία και δεν είναι γνωστό αν από την αρχή ήθελε να πάει στην Θεσσαλονίκη ή αν το αποφάσισε αργότερα.

Όταν η φυγή της Στεφάνας έγινε γνωστή στους κατοίκους της Μπογδάντζας, άρχισαν να διαδίδονται πολλές φήμες σχετικά με το μέρος όπου κρυβόταν. Σύμφωνα με τις διαδόσεις η Στεφάνα κρύφτηκε σε κάποια από τα εξής μουσουλμανικά σπίτια : στον Σουλεϊμάν Τσαούς, στον Φεϊζουλάχ Αγά, στον Μεχμέτ Αγά Κατριγκά, διευθυντή στο τσιφλίκι της Ματζικόβα, στον Χουσεϊν γιου του Ισμαήλ, στον Ιμπραήμ Γιαζαζί, στον μολλά (νομοδιδάσκαλος) Φεϊζί, στον Ισμαήλ Αγά γιου του Χουσεϊν²⁸. Επειδή βεβαίως, μέσα σε ένα απόγευμα, δεν ήταν δυνατό να έχει κρυφτεί σε όλα αυτά τα σπίτια, μια προσεκτικότερη εξέταση των καταθέσεων δείχνει ότι η Στεφάνα όταν έφυγε από το σπίτι της είναι πιθανό να πήγε πρώτα στο σπίτι του Χουσεϊν γιου του Ισμαήλ Αγά. Εκεί συνάντησε την σύζυγό του, της είπε ότι είχε γίνει μουσουλμάνα και ζήτησε την βοήθειά της. Επειδή ο Χουσεϊν απουσίαζε, φαίνεται πως η σύζυγός του δεν θέλησε να πάρει μόνη της πρωτοβουλία και να αναμιχθεί στην υπόθεση. Αρνήθηκε να βοηθήσει την Στεφάνα²⁹ και εκείνη φαίνεται πως πήγε να ζητήσει βοήθεια στο σπίτι του Ισμαήλ Αγά, γιου του Χουσεϊν. Επειδή ο ίδιος ο Ισμαήλ Αγάς απουσίαζε, η Στεφάνα ζήτησε βοήθεια από την σύζυγό του. Η σύζυγος του Ισμαήλ Αγά της είπε ότι δεν μπορούσε να αναμιχθεί χω-

28. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 421v Inclosure 3 φ. 425-426r-427r-428r-429v-430v-431-432r Blunt προς Elliot.

29. Public Record Office F. 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 3 φ. 430v Blunt προς Elliot.

ρίς να έχει την έγκριση του συζύγου της³⁰. Φαίνεται όμως πως η Στεφάνα επέμεινε, διότι η σύζυγος του Ισμαήλ Αγά δέχτηκε τελικά να την βοηθήσει και την κράτησε στο σπίτι της. Το βράδι της ίδιας μέρας, η σύζυγος του Ισμαήλ Αγά πήγε στο χωριό αναζητώντας λύση για το πρόβλημα της Στεφάνας. Κοντά στο τζαμί συνάντησε τον Αχμέτ γιο του Αλή, που ήταν ο πρώτος μουχτάρης του χωριού. Του είπε τι της είχε συμβεί και ο Αχμέτ την συμβούλεψε να στείλει την Στεφάνα στον χότζα του χωριού, ο οποίος θα οδηγούσε το κορίτσι στις αρμόδιες αρχές. Φαίνεται πως η σύζυγος του Ισμαήλ Αγά ακολούθησε την συμβουλή του Αχμέτ, αλλά είναι άγνωστο αν συνόδευσε η ίδια την Στεφάνα στο σπίτι του χότζα³¹. Πρέπει όμως να θεωρηθεί βέβαιο ότι, ή το ίδιο βράδι ή το επόμενο πρωί (Πέμπτη 13/4/1876), η Στεφάνα πήγε στο σπίτι του χότζα του χωριού για να ζητήσει βοήθεια. Του είπε ότι είχε γίνει μουςουλμάνα³² και ο χότζας, ο οποίος καταγόταν από το χωριό Αλσισέχ κοντά στην Γευγελή³³, συνόδευσε την Στεφάνα στην Γευγελή μάλλον την επόμενη μέρα (Παρασκευή 14/4/1876)³⁴.

Από το σημείο αυτό, ως την ημέρα που η Στεφάνα πήγε στην Θεσσαλονίκη, οι πληροφορίες για την πορεία που ακολούθησε είναι πολύ συγκεχυμένες. Η ίδια στην κατάθεσή της είναι πολύ ανακριβής και πέφτει συχνά σε αντιφάσεις³⁵. Μια πιο σαφή εικόνα δίνει η κατάθεση της μητέρας της, παρ' όλο που και αυτή περιέχει ανακρίβειες.

Σύμφωνα λοιπόν με την κατάθεση της μητέρας, η οποία εξακολουθούσε να αναζητά την κόρη της, η Στεφάνα από τις 12/4/1876 ως τις 5/5/1876 πρέπει να πήγε από την Γευγελή στα χωριά Μαγιαντάκ, Καρασινάν και Καρασούλι, απ' όπου και πήρε το τρένο με προορισμό την Θεσσαλονίκη³⁶. Είναι άγνωστο πόσο χρόνο έμεινε σε κάθε χωριό και ποιοι την φιλοξένησαν. Το πιθανότερο είναι ότι έμενε σε σπίτια μουςουλμάνων, γνωστών ίσως του χότζα της Μπογδά-

30. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 3 φ. 429v-431v Blunt προς Elliot.

31. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 3 φ. 432 Blunt προς Elliot.

32. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 3 φ. 416v Blunt προς Elliot.

33. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 3 φ. 432v Blunt προς Elliot.

34. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 3 φ. 426r-429-432v Blunt προς Elliot.

35. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 416r-420v Blunt προς Elliot. Στην κατάθεση της Στεφάνας, εξαιτίας των ανακριβειών και των αντιφάσεων, δίνεται η λανθασμένη εντύπωση ότι η Στεφάνα έφυγε από το χωριό της στις 5/5/1876 και έφτασε στην Θεσσαλονίκη την ίδια μέρα.

36. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 422r Blunt προς Elliot.

ντζας, οι οποίοι ενδεχομένως να της έδωσαν και τα οθωμανικά ρούχα που φορούσε όταν πήγε στην Θεσσαλονίκη. Δεν φαίνεται επίσης να την ενίσχυσε κάποιος οικονομικά, εκτός από τον χότζα, ο οποίος της είχε δώσει κάποια χρήματα. Με αυτά τα χρήματα πλήρωσε η Στεφάνα το εισιτήριο στο τρένο³⁷.

Οι λόγοι για τους οποίους αποφάσισε η Στεφάνα να πάει στην Θεσσαλονίκη δεν είναι απολύτως σαφείς. Η ίδια στην κατάθεσή της δήλωσε ότι αποφάσισε να πάει στην Θεσσαλονίκη μόνη της, χωρίς την συμβουλή κανενός, διότι ήθελε να γίνει μουσουλμάνα. Ίσως ενοούσε ότι είχε την πρόθεση να ομολογήσει επισήμως τη νέα πίστη της στις αρχές της Θεσσαλονίκης, επειδή ίσως είχε πληροφορηθεί ότι ήταν υποχρεωμένη από την σχετική νομοθεσία να προβεί σε τέτοια ενέργεια. Πιθανόν όμως και να μην ενοούσε ότι επρόκειτο να κάνει επίσημη ομολογία στις αρχές, αλλά ότι ήθελε απλώς να ζήσει σαν μουσουλμάνα. Η Θεσσαλονίκη ήταν μεγάλη πόλη και θα μπορούσε να ζήσει ελεύθερη, χωρίς να την ανακαλύψουν οι συγγενείς της³⁸. Υπάρχει επίσης και η πιθανότητα να πήγε στην Θεσσαλονίκη για να ζητήσει βοήθεια από κάποιον συγγενή της, ο οποίος ζούσε και εργαζόταν εκεί³⁹.

Η Στεφάνα πήρε το τρένο για να πάει στην Θεσσαλονίκη από το Καρασούλι στις 5/5/1876, ενώ η μητέρα της, που εξακολουθούσε να την αναζητά, είχε επιβιβαστεί στο ίδιο τρένο, μάλλον τυχαία, νωρίτερα, από την Γευγελή⁴⁰. Στο σταθμό του Καρασουλίου μεταξύ των άλλων που περιέμεναν το τρένο ήταν μια αράβισσα, η Ρουσχέν, και ένας άνδρας. Η Στεφάνα και η Ρουσχέν κάθισαν μαζί στο τρένο, σε ένα διαμέρισμα όπου δεν υπήρχαν άλλοι επιβάτες⁴¹. Προφανώς αντάλλα-

37. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 416v Blunt προς Elliot.

38. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No56 Inclosure 2 φ. 418v Blunt προς Elliot, Α.π. Βακαλόπουλος ό.π. σελ. 109.

39. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 3 φ. 426r Blunt προς Elliot.

40. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 414r-415v-417r-419v Blunt προς Elliot. Δεν υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία που να υποστηρίζουν την άποψη του καθηγητή Α.π. Βακαλόπουλου (ό.π. σελ. 109) πως η μητέρα της Στεφάνας πήγε στην Θεσσαλονίκη για να παραπνευθεί στην μητρόπολη. Εκτός όμως από την έλλειψη στοιχείων, υπάρχουν και δυο ακόμη λόγοι που δεν επέτρεπαν στην μητέρα να πάει στην μητρόπολη και να παραπνευθεί :

1) Ο εξισλαμισμός της Στεφάνας ήταν εκούσιος και κανείς, ούτε βεβαίως ο μητροπολίτης, δεν μπορούσε να την εμποδίσει να γίνει μουσουλμάνα.

2) Η μητέρα βεβαίως πίστευε ότι ο εξισλαμισμός της Στεφάνας ήταν προϊόν της βίαιης απαγωγής της, αλλά και σ' αυτήν την περίπτωση δεν είχε στα χέρια της κανένα αποδεικτικό στοιχείο να θέσει υπ' όψιν του μητροπολίτη. Η μητέρα πήγε στην Θεσσαλονίκη επειδή αναζητούσε την κόρη της. Το πιθανότερο είναι πως αποφάσισε να πάει στην Θεσσαλονίκη, είτε επειδή είχε πληροφορίες πως και η Στεφάνα θα πήγαινε εκεί, είτε επειδή σκόπευε να ζητήσει βοήθεια από τον συγγενή της που ζούσε στην Θεσσαλονίκη ή από τις αρχές. Βλ. επίσης παραπομπή 39.

41. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 414r-415r-419v-422v Blunt προς Elliot. Η Στεφάνα δεν είχε συνοδούς στο ταξίδι της προς την Θεσσαλονίκη. Ταξίδευε μόνη της. Οι σχετικές μ' αυτό το ζήτημα πληροφορίες που υπάρχουν στην υπ.

ξαν κάποιες κουβέντες και η Στεφάνα της είπε ότι ο άνδρας που περίμενε το τρένο μαζί τους στον σταθμό, ήταν χότζας, την συνόδευε και επρόκειτο να την κάνει μουσουλμάνα⁴². Το πιθανότερο όμως είναι πως αυτός ο άνδρας, ο οποίος δεν ήρθε σε καμιά επαφή με την Στεφάνα σε όλη την διάρκεια του ταξιδιού, δεν ήταν χότζας και δεν την συνόδευε. Η Στεφάνα είπε ψέματα ότι βρισκόταν υπό την προστασία κάποιου υποτιθέμενου χότζα, για να προλάβει ίσως κάποια πιθανή αντίδραση εναντίον της αιώ κάποιον επιβάτη του τρένου⁴³.

Μετά από λίγο, η μητέρα της Στεφάνας, η οποία προφανώς είχε δει την κόρη της να επιβιβάζεται στο τρένο, πήγε στο διαμέρισμα όπου βρισκόταν η Στεφάνα και η Ρουσχέν⁴⁴. Το περιεχόμενο της συνομιλίας μεταξύ μητέρας και κόρης είναι πολύ δύσκολο να καθοριστεί, διότι στις τρεις καταθέσεις που αφορούν αυτό το ζήτημα υπάρχουν εντελώς διαφορετικά στοιχεία. Σύμφωνα με την κατάθεση της Ρουσχέν, η συνομιλία μητέρας και κόρης ήταν ολιγόλεπτη και έγινε στα Ελληνικά. Η Ρουσχέν δεν ήξερε Ελληνικά και κατάλαβε μόνο πως η μητέρα ρώτησε την κόρη της για ποιο λόγο ήθελε να γίνει μουσουλμάνα. Η απάντηση της Στεφάνας ήταν : «Θέλω να γίνω μουσουλμάνα», και η συζήτησή τους σταμάτησε σ' αυτό το σημείο⁴⁵. Σύμφωνα με την κατάθεση της Στεφάνας, όταν η μητέρα της την είδε, της είπε μόνο ότι της δίνει την Ρουσχέν για συνοδό. Η Στεφάνα δεν την απάντησε και ως το τέλος του ταξιδιού δεν ξαναμίλησαν⁴⁶. Η μητέρα στην κατάθεσή της αναφέρει πως η Στεφάνα της είπε μόνο ότι την απήγαγαν⁴⁷. Από τις τρεις αυτές εκδοχές, πιο κοντά στην α-

Αρ. 62/25-5-1876 έκθεση του προξένου Αμερικής στην Θεσσαλονίκη Χατζηλαζάρου είναι, σύμφωνα και με τον καθηγητή Απ. Βακαλόπουλο, ανακριβείς.

42. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 414-419v Blunt προς Elliot.

43. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 414v-416r-420v-423r Inclosure 3 φ. 424v-425v-426v-427r-428v-429r-430-431r-432-433 Blunt προς Elliot. Εξαιτίας της κατάθεσης της Στεφάνας ο άνδρας που επιβιβάστηκε στο τρένο στο Καρασούλι θεωρήθηκε ότι πιθανόν να ήταν ο Εμίν Εφέντης, μέλος του διοικητικού συμβουλίου του βιλαετίου Θεσσαλονίκης, ο οποίος πράγματι είχε ταξιδέψει με το τρένο στις 5/5/1876. Η έρευνα δεν έφερε στο φως κανένα αποδεικτικό στοιχείο και το πιθανότερο είναι πως ο Εμίν Εφέντης δεν είχε καμιά σχέση με την υπόθεση. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 18/6/1876 No 55 φ. 394r-396r Blunt προς Elliot.

44. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 415v-417r-419v-422v Blunt προς Elliot. Ο καθηγητής Απ. Βακαλόπουλος (ό.π. σελ. 109-110) υποστηρίζει ότι η μητέρα της Στεφάνας, πριν πάει να συναντήσει την κόρη της μέσα στο τρένο, ζήτησε βοήθεια από τους σιδηροδρομικούς υπαλλήλους. Δεν υπάρχουν όμως στοιχεία που να τεκμηριώνουν αυτή την άποψη. Βλ. επίσης παραπομπή 41.

45. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 415v Blunt προς Elliot.

46. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 417r Blunt προς Elliot.

47. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 422v Blunt προς Elliot.

λήθεια είναι μάλλον οι καταθέσεις της Ρουσχέν και της μητέρας, διότι ήταν φυσικό να ρωτήσει η μητέρα την κόρη της για ποιο λόγο ήθελε να γίνει μουσουλμάνα. Η Στεφάνα, αφ' ενός είπε ψέματα στη μητέρα της ότι είχε πέσει θύμα απαγωγής, πιθανόν για να μην υποστεί τις συνέπειες του θυμού της⁴⁸, και αφ' ετέρου είπε επίσης ψέματα ότι η μητέρα της της είπε ότι της έδινε την Ρουσχέν για συνοδό. Η μητέρα της δεν γνώριζε την Ρουσχέν και λογικά δεν μπορούσε να θέσει την κόρη της υπό την προστασία μιας άγνωστης γυναίκας. Εξάλλου, από την στιγμή που η μητέρα ήταν παρούσα, συνόδευε η ίδια την κόρη της και δεν υπήρχε λόγος να της δώσει κάποιον άλλο για συνοδό.

Όταν το τρένο έφτασε στην Θεσσαλονίκη, κατέβηκε πρώτη η Ρουσχέν, έπειτα η Στεφάνα και τελευταία η μητέρα της⁴⁹. Η Στεφάνα αγκάλιασε σφιχτά την μητέρα της και προσποιούμενη ότι η μητέρα της την εμπόδιζε να φύγει άρχισε να φωνάζει βοήθεια. Σκοπός της ήταν να ξεφύγει από τη μητέρα της και μάλλον εφήρμοσε ένα σχέδιο που είχε καταστρώσει προηγουμένως στο τρένο. Δεν είναι απολύτως βέβαιο αν και η μητέρα της ζήτησε βοήθεια, όμως ο κόσμος και οι αστυνομικοί του σταθμού είχαν δει το επεισόδιο μεταξύ των δυο γυναικών και έτρεξαν κοντά τους, οι μεν χριστιανοί για να βοηθήσουν τη μητέρα, οι δε αστυνομικοί για να βοηθήσουν την Στεφάνα⁵⁰. Προφανώς η πάλη δεν περιορίστηκε μόνο μεταξύ μητέρας και κόρης, αλλά επεκτάθηκε και στο πλήθος που είχε συγκεντρωθεί. Το αποτέλεσμα ήταν αφ' ενός να δεχτεί χτυπήματα η Ρουσχέν, η οποία, όπως φαίνεται, δεν είχε προλάβει να απομακρυνθεί και αφ' ετέρου να δεχτεί χτυπήματα και ύβρεις η Στεφάνα. Είναι δύσκολο να εξακριβωθεί πώς ακριβώς αποσπάστηκαν από την Στεφάνα το γιασμάκι και ο φερετζές που φορούσε. Σύμφωνα με τις καταθέσεις της Στεφάνας και του Σελίμ Αλαϊ Μπέη, διοικητή της αστυνομίας Θεσσαλονίκης, το γιασμάκι και ο φερετζές αφαιρέθηκαν βίαια από δυο ή τρεις χριστιανούς, εκ των οποίων ο ένας ήταν ο Jack Abbott, συγγενής του προξένου της Γερμανίας. Σύμφωνα όμως με την κατάθεση της μητέρας και την αναφορά του Krajewski, επιτετραμμένου του Γαλλικού προξενείου Θεσσαλονίκης, η Στεφάνα έβγαλε μόνη της, με την θέλησή της, αυτά τα μουσουλμανικά ρούχα. Οι απόψεις του

48. Βλ. παραπομπή 41.

49. Public Record Office FO 155/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 422v Blunt προς Elliot, Ατ. Βακαλόπουλος ό.π. σελ. 110.

50. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 415r-417r-423r Blunt προς Elliot. Οι πληροφορίες για το τι ακριβώς συνέβει στον σταθμό, οι οποίες περιέχονται στις καταθέσεις του διοικητή της αστυνομίας Θεσσαλονίκης Σελίμ Αλαϊ Μπέη (Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 1 φ. 406r Blunt προς Elliot), και στην αναφορά του Krajewski, επιτετραμμένου του Γαλλικού προξενείου Θεσσαλονίκης (AMAE AD CPC Vol. 5 Μέρος Πρώτο Turquie-Salonique Θεσσαλονίκη 7/5/1876 χ.α. φ. 67v Krajewski προς Bourgoing), περιέχουν πολλές ανακρίβειες.

Σελίμ Αλαϊ Μπέη και του Krajewski έχουν δευτερεύουσα σημασία, διότι δεν ήταν αυτόπτες μάρτυρες. Μεγαλύτερη βαρύτητα έχουν οι μαρτυρίες της Στεφάνας και της μητέρας της, οι οποίες ήταν οι άμεσα ενδιαφερομένες. Οι απόψεις αυτές παρουσιάζονται εκ διαμέτρου αντίθετες. Το πιθανότερο είναι πως η μητέρα είπε την αλήθεια και πως πράγματι η ίδια η Στεφάνα έβγαλε μόνη της το γιασμάκι και τον φερετζέ της, θέλοντας πιθανώς να δημιουργήσει την εντύπωση πως η μητέρα της την εμπόδιζε να ακολουθήσει τη νέα της θρησκεία. Είναι επίσης πιθανόν να είχε προσχεδιάσει και αυτή της την ενέργεια, διότι ίσως νόμιζε πως βγάζοντας τα μουσουλμανικά ρούχα και φωνάζοντας βοήθεια θα ερχόταν μουσουλμάνοι για να την βοηθήσουν να ξεφύγει από τη μητέρα της. Για να μην αποκαλυφθεί αυτή της η ενέργεια διέδωσε, όπως εξάλλου υποστήριξε και στην κατάθεσή της, ότι το γιασμάκι και ο φερετζές αφαιρέθηκαν από χριστιανούς. Δεν φαίνεται όμως λογικό να προέβησαν οι χριστιανοί σε τέτοια ενέργεια διότι :

1) Γνώριζαν πως μια τέτοια πράξη ήταν πολύ προσβλητική για τους μουσουλμάνους και αν κάποιος χριστιανός τολμούσε να προσβάλει μ' αυτό τον τρόπο μια μουσουλμάνη, οι μουσουλμάνοι θα ξεσηκωνόταν οπωσδήποτε εναντίον των χριστιανών.

2) Κανείς στον σταθμό δεν γνώριζε την Στεφάνα και κατ' επέκταση, δεν ενδιαφερόταν για το θρήσκευμά της.

3) Αν η ίδια η Στεφάνα δεν άρχιζε να φωνάζει κανένας χριστιανός ή μουσουλμάνος δεν είχε λόγο να ασχοληθεί μαζί της. Το σημαντικότερο βεβαίως είναι ότι δώθηκε μ' αυτό το γεγονός αφορμή στους μουσουλμάνους να ξεσηκωθούν εναντίον των χριστιανών, επειδή θεώρησαν μεγάλη προσβολή την αφαίρεση αυτών των ρούχων⁵¹.

Οι αστυνομικοί κατόρθωσαν προς στιγμή να αποσπάσουν την Στεφάνα από την μητέρα της και από τους χριστιανούς. Οι χριστιανοί όμως κατόρθωσαν να πάρουν τη Στεφάνα από τα χέρια των αστυνομικών και την ανέβασαν στο αμάξι του προξενού Αμερικής Χατζηλαζάρου. Το αμάξι του Χατζηλαζάρου, στο οποίο επέβαιναν, εκτός από την Στεφάνα, μια γυναίκα περίπου πενήντα ετών και δυο κοριτσάκια περίπου έντεκα ετών, είχε βρεθεί τυχαία στον σταθμό. Ο Χατζηλαζάρου επρόκειτο να έρθει με το τρένο στην Θεσσαλονίκη από την Έδεσσα και είχε δώσει εντολή να τον περιμένει το αμάξι του στον σταθμό. Ο Χατζηλαζάρου όμως δεν ήρθε στην Θεσσαλονίκη εκείνη την ημέρα, διότι αδιαθέτησε και αναγκάστηκε να παραμείνει στην Έδεσσα. Η Στεφάνα οδηγήθηκε στο Αμερικανικό προξενείο. Αργότερα πήγε εκεί και η

51. Public Record Office FO 195/107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 1 φ. 406r Inclosure 2 φ. 414v-417-423r Blunt προς Elliot, AMAE AD CPC Vol. 5 Μέρος Πρώτο Turquie-Salonique Θεσσαλονίκη 7/5/1876 χ.α. φ. 67v Krajewski προς Bourgoing.

μητέρα της και κοιμήθηκαν τη νύχτα μαζί σε ένα δωμάτιο του προξενείου⁵².

Εν τω μεταξύ, τα γεγονότα που συνέβησαν στον σταθμό διαδόθηκαν σε όλη την πόλη και οι μουσουλμάνοι, βαθύτατα ενοχλημένοι εξαιτίας της απαγωγής της Στεφάνας από τους χριστιανούς, συγκεντρώθηκαν την ίδια νύχτα στα τζαμιά, για να πάρουν αποφάσεις. Πολύ νωρίς το πρωί του Σαββάτου 6/5/1876 εκπρόσωποι των μουσουλμάνων και πολύς κόσμος πήγαν στο διοικητήριο, παρουσιάστηκαν στον βαλή Μεχμέτ Ρεφαάτ πασά και ζήτησαν να τους παραδωθεί η Στεφάνα. Ο διοικητής της αστυνομίας Σελίμ Αλαϊ Μπέης, ο οποίος βρισκόταν στο γραφείο του βαλή, σπινέπτησε στους εκπροσώπους των μουσουλμάνων να διαλυθούν. Εκείνοι επιμένουν στο αίτημά τους και ο Σελίμ Μπέης τους είπε να κάνουν υπομονή, διότι το κορίτσι επρόκειτο να επιστρέψει μέσα σε λίγες ώρες. Κανείς όμως δεν συμμορφώθηκε και ο Σελίμ Μπέης αναγκάστηκε να ζητήσει την συνδρομή του βαλή. Ο βαλής παρουσιάστηκε και συνέστησε στο πλήθος να διαλυθεί. Επίσης ο Σελίμ Μπέης πρότεινε στους μουσουλμάνους να αφήσουν στο διοικητήριο κάποιους εκπροσώπους για να εξακριβώσουν ότι πράγματι ο βαλής θα λάμβανε μέτρα για να πάρει πίσω την Στεφάνα. Ο Σελίμ Μπέης δεν προσπάθησε να διαλύσει το πλήθος, διότι, όπως ισχυρίστηκε στην κατάθεσή του, είχε μαζί του μόνο είκοσι άνδρες και οι μουσουλμάνοι που είχαν συγκεντρωθεί στο διοικητήριο ήταν τουλάχιστον εκατό. Ο μουφτής Ιμπραήμ Μπέης προσπάθησε να πείσει τους επικεφαλής της συγκέντρωσης, Εμίν Τσαούς, Μουλτεζίμ Χατζή Χασάν, Τσεμπεκλί Χουσεϊν Εφέντη και Κουτράετ Μείμουρι Νταούντ Μπέη να απομακρυνθούν από το διοικητήριο. Αντιθέτως όμως, συγκεντρωνόταν όλο και περισσότεροι μουσουλμάνοι. Ο Σελίμ Μπέης άρχισε να ανησυχεί και πήγε να ενημερώσει τον βαλή. Ο βαλής τον διέταξε να στείλει τον λοχαγό της αστυνομίας Αλή Αγά και τον Ταμπούρ Αγά μαζί με μερικούς αστυνομικούς να προστατεύσουν την Γαλλική συνοικία, διότι φοβήθηκε μήπως οι μουσουλμάνοι κατευθυνθούν προς τα εκεί. Παράλληλα, περίπου στις 1μ.μ., έστειλε στο Αμερικανικό προξενείο έναν υπάλληλο της Πύλης και τον διερμηνέα Γεώργιο Πετρόπουλο για να ζητήσουν την Στεφάνα. Η Στεφάνα όμως δεν βρισκόταν εκεί. Λίγο νωρίτερα, περίπου στις 12 το μεσημέρι, ένας άνδρας χριστιανός και μια υπηρέτρια την είχαν οδηγήσει σε

52. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 1 φ. 406r Inclosure 2 φ. 417v, AMAE AD CPC Vol. 5 Μέρος Πρώτο Turquie-Salonique Θεσσαλονίκη 7/5/1876 χ.α. φ. 67v Krajewski προς Bourgoin, Απ. Βακαλόπουλος ό.π. σελ. 111-112. Τα γεγονότα στον σιδηροδρομικό σταθμό της Θεσσαλονίκης ήταν πολύ σημαντικά και σοβαρά, διότι πρόκειται ουσιαστικά για μια ανοιχτή θρησκευτική αντιπαράθεση μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών, η οποία ήταν φυσικό να έχει σοβαρές συνέπειες και να οδηγήσει, όπως πράγματι συνέβη, σε ανεξέλεγκτες καταστάσεις.

Εκπληξη προκαλεί, η και πάλι πιθανότητα ψευδής δήλωση της Στεφάνας στην κατάθεσή της, ότι, αν και πέρασε όλη τη νύχτα της 5/5/1876 στο ίδιο δωμάτιο με τη μητέρα της, δεν μίλησαν καθόλου μεταξύ τους, και ιδιαίτερα μετά από τόσα γεγονότα που είχαν προηγηθεί.

ένα άλλο σπίτι, όπου βρισκόταν δυο άνδρες και δυο γυναίκες⁵³.

Ο αναβρασμός των μουσουλμάνων μεγάλωνε συνεχώς. Το πλήθος που ήταν συγκεντρωμένο στο διοικητήριο όσο περνούσε η ώρα αυξανόταν, και περίπου κατά τις 2μ.μ. έφυγε από το διοικητήριο και πήγε στο τζαμί του Σελίμ πασά, γνωστό και ως Σαατλί τζαμί, το οποίο βρισκόταν απέναντι από το διοικητήριο. Ο Σελίμ Μπέης ενημέρωσε σχετικά τον βαλή και εκείνος τον διέταξε να πάει στο τζαμί μαζί με όλο το συμβούλιο και είκοσι αστυνομικούς. Όταν έφτασαν στο τζαμί είδαν ότι στη μέση της αυλής είχε τοποθετηθεί η Οθωμανική σημαία. Το πλήθος μόλις είδε τον Σελίμ Μπέη και το συμβούλιο άρχισε να απειλεί ότι θα τους σκοτώνει αν δεν έπαιρναν την Στεφάνα από του χριστιανούς. Ο Σελίμ Μπέης ανησύχησε, ανέβηκε μαζί με τα μέλη του συμβουλίου στο δωμάτιο του Κοτούμπ Εφέντη και διέταξε τον υπολοχαγό της αστυνομίας Αχμέτ Εφέντη να φρουρεί την πόρτα του δωματίου και να μην επιτρέψει την είσοδο σε κανέναν. Ξαναγύρισε στο διοικητήριο και πρότεινε στον βαλή να ζητήσουν ενισχύσεις από τα πολεμικά πλοία που ήταν αγκυροβολημένα στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Ο βαλής έστειλε διαταγή στα πλοία και στον Αλτά ή Ατά Μπέη, συνταγματάρχη του πυροβολικού των στρατιωτικών σωμάτων Ρεντίφ, να στείλουν ενισχύσεις. Όμως ο Ατά Μπέης δεν ήταν στο φρούριο και ο αξιωματικός του ναυτικού Ιτζέτ Μπέης δεν μπόρεσε να συγκεντρώσει τους άνδρες του, διότι είχαν αποβιβαστεί το πρωί και είχαν διασκορπιστεί στην πόλη για να γιορτάσουν μια ανοιξιάτικη μουσουλμανική γιορτή το Hidrelez Kozou⁵⁴.

Επειδή εξακολουθούσαν να συγκεντρώνονται ολοένα και περισσότεροι οπλισμένοι μουσουλμάνοι στους δρόμους και η κατάσταση συνεχώς χειροτέρευε, ο πρόσξενος της Γαλλίας Jules Moulin και ο πρόσξενος της Γερμανίας Henry Abbott αποφάσισαν να πάν στο διοικητήριο, για να ζητήσουν από τον βαλή να λάβει ενεργά μέτρα, έτσι ώστε να αποφευχθούν κάποιες πιθανές δυσάρεστες συνέπειες. Τους πρόσξενους δεν τους συνόδευε κανένας άλλος και

53. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 φ. 401r Inclosure 1 φ. 406v-407r Inclosure 2 φ. 428r Blunt προς Elliot, AMAE AD CPC Vol. 5 Μέρος Πρώτο Turquie-Salonique Θεσσαλονίκη 7/5/1876 χ.α. φ. 68r Krajewski προς Bourgoing. Ο Εμίν Τσαούς και ο Τσεμπεκλί Χουσεΐν Εφέντης συνελήφθησαν και καταδικάστηκαν, όμως ο Μουλτεζίμ Χατζή Χασάν και ο Κουτραέτ Μεϊμουρί Νταούντ Μπέης φαίνεται πως διέφυγαν την σύλληψη, διότι τα ονόματά τους δεν υπάρχουν στους καταλόγους με τα ονόματα των ενόχων.

54. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 1 φ. 407-408-409r-410r Blunt προς Elliot, AMAE AD CPC Vol. 5 Μέρος Πρώτο Turquie-Salonique Θεσσαλονίκη 7/5/1876 χ.α. φ. 68v Krajewski προς Bourgoing. Μέλη του συμβουλίου ήταν ο μουφτής (μουσουλμάνος θεολόγος) Ιμπραήμ Μπέης, ο Εμίν Εφέντης, ο Χασάν Μπέης, ο Μεχμέτ Πασάς, ο Οσμάν Μπέης και ο Χακίμ Εφέντης.

Μέσα στο Σαατλί τζαμί υπήρχε ένα οίκημα όπου έμενε ο μουδίας (κοινοτάρχης) Κοτούμπ Εφέντης.

ειδικότερα, ο Moulin είχε φύγει από το προξενείο χωρίς να ενημερώσει ούτε την σύζυγό του, ούτε τους υπαλλήλους. Όταν οι δυο πρόξενοι έφτασαν στο διοικητήριο ζήτησαν να δουν τον βαλή, αλλά τους είπαν ότι ο βαλής απουσίαζε. Σύμφωνα με τον πρόξενο της Ιταλίας Foscari, ο οποίος είχε πληροφορίες από αυτόπτες μάρτυρες, ο βαλής ήταν στο διοικητήριο και επίτηδες δώθηκε στους προξένους η πληροφορία ότι απουσίαζε, διότι δεν ήθελε να δεχτεί καμιά επίσκεψη σχετικά με την υπόθεση της Στεφάνας. Οι πρόξενοι έφυγαν από το διοικητήριο και βλέποντας ότι στο Σαατλί τζαμί συγκεντρωνόταν πολλοί μουσουλμάνοι πλησίασαν για να μάθουν για ποιο λόγο συγκεντρωνόταν εκεί τόσο πλήθος. Πιθανόν να νόμισαν ότι και ο βαλής βρισκόταν στο τζαμί. Οι πρόξενοι μπήκαν στο τζαμί με την βοήθεια του λοχαγού Χουσνί Εφέντη, έμαθαν μάλλον ότι το συμβούλιο βρισκόταν στο δωμάτιο του Κοτούμπ Εφέντη και πήγαν και αυτοί στο δωμάτιο για να ζητήσουν από τα μέλη του συμβουλίου πληροφορίες σχετικά με την όλη κατάσταση. Μετά από λίγο θέλησαν να φύγουν, αλλά το πλήθος ήταν τόσο μεγάλο, ώστε δεν μπόρεσαν να βγουν έξω και αναγκάστηκαν να μείνουν μέσα στο δωμάτιο μαζί με το συμβούλιο⁵⁵.

Όταν ο Σελίμ Μπέης πληροφορήθηκε ότι οι πρόξενοι βρισκόταν στο τζαμί ειδοποίησε σχετικά τον βαλή και ο βαλής ανησύχησε πολύ, ίσως διότι υπολόγισε πως η παρουσία των προξένων θα ερέθιζε ακόμη περισσότερο τους ήδη αγριεμένους μουσουλμάνους. Πήγε αμέσως στο τζαμί⁵⁶, με δυσκολία κατόρθωσε να περάσει ανάμεσα από το πλήθος, μπήκε στο δωμάτιο όπου βρισκόταν οι πρόξενοι και άρχισε να συζητά μαζί τους. Εν τω μεταξύ ο Σελίμ Μπέης προσπάθησε ακόμη μια φορά να καλεσει ενισχύσεις στέλνοντας κάποιον να ειδοποιήσει τον λοχαγό της αστυνομίας Αλή Αγά να πάει στο τζαμί. Ο πρόξενος της Γερμανίας, βλέποντας πως το πλήθος των μουσουλμάνων αυξανόταν και έδειχνε ακόμη πιο άγριες διαθέσεις, έγραψε ένα γράμμα στον αδελφό του και του ζήτησε να βρει την Στεφάνα και να την οδηγήσει στο διοικητήριο. Το γράμμα το έδωσε ο Σελίμ Μπέης στον αστυνομικό Αλή Μπέη και τον διέταξε να το πάει στο σπίτι του αδελφού του προξένου. Ο Αλή Μπέης έφυγε μαζί με τον λοχαγό Χουσνί Εφέντη. Όσην ώρα περίμεναν την απάντηση, περίπου τρία τέταρτα της ώρας, ο πρόξενος της Γερμανίας πληροφορήσε

55. Απ. Βακαλόπουλος ό.π. σελ. 158. Επιστολή του προξένου της Ιταλίας Foscari προς τον υπουργό εξωτερικών της Ιταλίας. Σύμφωνα με τον Foscari, οι πρόξενοι πήγαν στο τζαμί περίπου στις 4.15μ.μ.

56. Ο Σελίμ Μπέης πρέπει να πληροφορήθηκε σχεδόν αμέσως την άφιξη των προξένων στο τζαμί και μάλλον ειδοποίησε γρήγορα τον βαλή, διότι, σύμφωνα με τον Foscari (βλ. Απ. Βακαλόπουλος ό.π. σελ. 158. Επιστολή του προξένου της Ιταλίας Foscari προς τον υπουργό εξωτερικών της Ιταλίας), ο βαλής πήγε στο τζαμί περίπου στις 4.30μ.μ., δηλαδή μόλις ένα τέταρτο αργότερα από τους προξένους.

τα μέλη του συμβουλίου ότι η Στεφάνα βρισκόταν στο Αμερικανικό προξενείο και ότι θα την έφερναν στο διοικητήριο μόλις επέστρεφε από την Έδεσσα ο πρόξενος Αμερικής. Προφανώς ο Abbott αγνοούσε την μετακίνηση της Στεφάνας από το Αμερικανικό προξενείο⁵⁷.

Εν τω μεταξύ ο Krajewski επιτετραμμένος του Γαλλικού προξενείου, αντιλήφθηκε την απουσία του Moulin και έστειλε έναν καβάση (φρουρό) του προξενείου στο διοικητήριο για να αναζητήσει τον πρόξενο. Ο καβάσης όμως δεν μπόρεσε να φτάσει ως το διοικητήριο, διότι οι δρόμοι ήταν γεμάτοι κόσμος. Ο Krajewski έστειλε και δεύτερο καβάση, όμως ούτε αυτός μπόρεσε να φτάσει στο διοικητήριο. Αποφάσισε τότε να πάει ο ίδιος να αναζητήσει τον πρόξενο. Μπόρεσε να φτάσει στο διοικητήριο, όπου έμαθε ότι ο βαλής και οι πρόξενοι βρισκόταν στο τζαμί πολιορκημένοι από εξαγριωμένους και οπλισμένους μουσουλμάνους. Οι αστυνομικοί τον παρακάλεσαν να μην προσπαθήσει να μπει στο τζαμί, διότι δεν θα αναλάμβαναν καμία ευθύνη αν του συνέβαινε κάτι. Του είπαν επίσης ότι έπρεπε να βρεθεί γρήγορα η Στεφάνα, διότι κινδύνευε και ο ίδιος ο βαλής. Ο Krajewski κατάλαβε ότι οι αστυνομικοί είχαν δίκιο, διότι συνεχώς συγκεντρωνόταν οπλισμένοι μουσουλμάνοι και ιεροσπουδαστές (σοφτάδες) με πράσινες σημαίες⁵⁸. Κάθε προσπάθεια εισόδου στο τζαμί ήταν μάταιη. Μετά από λίγο πήγε στο τζαμί και ο πρόξενος της Μ. Βρετανίας Blunt, ο οποίος μαζί με τον Krajewski ενημέρωσαν σχετικά και τους προξένους της Αυστρίας και της Ιταλίας. Ο Krajewski και ο πρόξενος της Ιταλίας Foscariini πήγαν στο στρατόπεδο και ζήτησαν ενισχύσεις. Ο συνταγματάρχης διέταξε να πάει στο τζαμί ένα μεγάλο απόσπασμα πεζικού, το οποίο όμως δεν πρόφτασε να πάει εγκαίρως. Ο Krajewski και ο Foscariini παρέμειναν στο στρατόπεδο περιμένοντας και τους προξένους των άλλων χωρών⁵⁹.

Περίπου στις 6μ.μ., σύμφωνα με την διαταγή του Σελίμ Μπέη, πήγε στο τζαμί και ο λοχαγός της αστυνομίας Αλή Αγάς. Μόλις μπήκε στο τζαμί προσπάθησε μαζί με τους αστυνομικούς που βρισκόταν εκεί να εμποδίσουν το

57. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 1 φ. 407v-408r-409r Blunt προς Elliot, AMAE AD CPC Vol. 5 Μέρος Πρώτο Turquie-Salonique Θεσσαλονίκη 7/5/1876 χ.α. φ. 68v Krajewski προς Bourgoing. Ο Σελίμ Αλαϊ Μπέης αναφέρει στην κατάθεσή του ότι πριν στείλει ο Abbott το γράμμα στον αδελφό του, κάποιος από τους προξένους είχε στείλει και ένα άλλο γράμμα ή τηλεγράφημα, το οποίο είχε σκιστεί από τον ίδιο τον αγγελιοφόρο. Το στοιχείο αυτό δεν αναφέρεται σε άλλες καταθέσεις και ως εκ τούτου δεν είναι δυνατή η επαλήθευσή του. Δεν γνωρίζουμε επίσης, τον αποστολέα, τον παραλήπτη και το περιεχόμενο αυτού του γράμματος.

58. Το πράσινο χρώμα είναι το ιερό θρησκευτικό χρώμα των μουσουλμάνων. Οι πράσινες σημαίες που κρατούσαν οι σοφτάδες δήλωναν την διάθεσή τους να αρχίσουν θρησκευτικό πόλεμο εναντίον των χριστιανών.

59. AMAE AD CPC Vol. 5 Μέρος Πρώτο Turquie-Salonique Θεσσαλονίκη 7/5/1876 χ.α. φ. 69-70r Krajewski προς Bourgoing.

πλήθος να ανεβεί την σκάλα που οδηγούσε στο δωμάτιο όπου βρισκόταν οι πρόξενοι. Ο όχλος όμως τον έρριξε κάτω και εκείνος αναγκάστηκε να ανεβεί σε μια ταφόπλακα⁶⁰. Μπήκε στο δωμάτιο όπου βρισκόταν οι πρόξενοι με την βοήθεια κάποιου Δράμαλη Τσερκέζ και έτρεξε να βοηθήσει τον Σελίμ Μπέη, ο οποίος, μαζί με τον υπολοχαγό της αστυνομίας Αχμέτ Εφέντη, προσπαθούσε να απωθήσει το πλήθος που κόντευε ήδη να παραβιάσει την πόρτα. Οι πρώτοι που προσπάθησαν να παραβιάσουν την πόρτα ήταν ο παγοπώλης Μετό Χασάν, ο Μποσνιάκ Ιμπραήμ και ο Τσερκέζ Γκιαβέρ. Ο Σελίμ Μπέης είπε στον βαλή ότι ήταν πια πολύ δύσκολο να απωθήσουν το πλήθος, εκείνος όμως δεν του απάντησε, διότι προφανώς είχε καταλάβει ότι η κατάσταση είχε ξεφύγει από κάθε έλεγχο. Ο πρόξενος της Γαλλίας ρώτησε τον Σελίμ Μπέη αν ήταν φιλακισμένοι στο δωμάτιο εξαιτίας του πλήθους και εκείνος προσπάθησε να τον καθησυχάσει. Εκείνη την ώρα, ο παγοπώλης, ο οποίος δεν είχε μπορέσει να παραβιάσει την πόρτα του δωματίου, ανέβηκε στην στέγη, κατέβηκε στην εσωτερική στοά του κτηρίου και έσπασε με μια πέτρα το τζάμι ενός παραθύρου του δωματίου.

Την ώρα που ο παγοπώλης έσπαζε το τζάμι, μπήκε μόνος του στο δωμάτιο ο συνταγματάρχης του σώματος των Ρεντίρ, Ατά Μπέης και είπε στον Σελίμ Μπέη ότι είχε έρθει μόνος του, διότι δεν είχε λάβει διαταγή να φέρει μαζί του στρατιώτες. Ο βαλής τον διέταξε να φέρει αμέσως τους άνδρες του. Ο Ατά Μπέης κατέβηκε στην αυλή, δεν μπόρεσε όμως να προχωρήσει διότι τον περικύκλωσε το πλήθος. Τα μέλη του συμβουλίου πήγαν να τον βοηθήσουν και προσπάθησαν να πείσουν τον όχλο να διαλυθεί. Επέστρεψαν όμως στο δωμάτιο και είπαν στον βαλή ότι κάθε προσπάθεια αντίστασης ήταν μάταιη, διότι όλος ο κόσμος ήταν οπλισμένος.

Εν τω μεταξύ, ο παγοπώλης παρακινούσε τους μουσουλμάνους να τον ακολουθήσουν. Μπήκε πρώτος μέσα στο δωμάτιο από το σπασμένο τζάμι και άρχισε να βγάζει τα σίδερα από τα παράθυρα. Τον ακολούθησαν εννέα ακόμη άτομα. Εκείνη την ώρα, το πλήθος εξουδετέρωσε την αντίσταση του Αλή Αγά και του Αχμέτ Εφέντη που φρουρούσαν την πόρτα και όρμησε στο δωμάτιο με αρχηγό τον Τσερκέζ Γκιαβέρ. Ο Αλή Αγάς, ο Αχμέτ Εφέντης και μερικοί ακόμη αστυνομικοί προσπάθησαν να τους εμποδίσουν, στάθηκε όμως αδύνατο, διότι οι περισσότεροι ήταν οπλισμένοι με σίδερα από τα παράθυρα, με μαχαίρια και με ραβδιά. Όσοι μπήκαν στο δωμάτιο άοπλοι, μετέτρεψαν σε όπλα τις καρέκλες. Ανέβηκαν στους σοφάδες και επιτέθηκαν στους προξένους, παρ' όλο που ο βαλής τους φώναζε να μην επιτεθούν. Προσπαθώντας να προστατεύσουν τους προξένους, ο Αλή Αγάς με τον Αχμέτ Εφέντη αγκάλια-

60. Μέσα στην αυλή του Σαατλί τζαμί υπήρχαν δυο μουσουλμανικά νεκροταφεία.

σαν τον ένα πρόξενο και ο Σελίμ Μπέης με τον βαλή αγκάλιασαν τον άλλο πρόξενο. Ο όχλος όμως εξακολουθούσε να χτυπά τους προξένους και πάνω από τα σώματα αυτών που τους προστάτευαν. Η επίθεση ήταν τόσο άγρια, ώστε κάθε αντίσταση ήταν αδύνατη. Ο βαλής και τα μέλη του συμβουλίου έφυγαν. Ο πρόξενος της Γαλλίας καταχτυπημένος σωριάστηκε κοντά στην γωνία του δωματίου, ενώ ο πρόξενος της Γερμανίας, τραυματισμένος βαριά στο κεφάλι, αγκάλιασε τον Αλή Αγά ζητώντας προστασία. Εκείνη την ώρα όμως, ο Αλή Αγάς δέχτηκε χτυπήματα στην κοιλιά, λιποθύμησε, και ο πρόξενος της Γερμανίας σωριάστηκε στο πάτωμα. Ο Αχμέτ Εφέντης και ο Σελίμ Μπέης προσπάθησαν να βρουν νερό για να δώσουν στους προξένους, αλλά δεν τα κατάφεραν. Οι πρόξενοι ήταν ήδη νεκροί, ο όχλος όμως εξακολουθούσε να τους χτυπά. Όταν οι δράστες βεβαιώθηκαν ότι οι πρόξενοι ήταν νεκροί έφυγαν αφήνοντας τα σώματα των προξένων να κείτονται μέσα στο δωμάτιο το ένα απέναντι στο άλλο. Ο Αλή Αγάς μεταφέρθηκε αναίσθητος στα καταλύματα των αστυνομικών, όπου και παρέμεινε 24 ώρες. Ο Αχμέτ Εφέντης πήγε στο αστυνομικό τμήμα να πάρει πολεμοφόδια⁶¹.

Τα νέα της σφαγής των προξένων άρχισαν να διαδίδονται στην πόλη. Οι αστυνομικοί πήγαν στο σπίτι όπου βρισκόταν η Στεφάνα, την πήραν και την οδήγησαν στο διοικητήριο. Αργότερα εγκαταστάθηκε στο σπίτι ενός χότζα⁶². Ένας αξιωματικός πήγε στο στρατόπεδο όπου βρισκόταν ο Krajewski και ο Foscariini και τους ανακοίνωσε ότι το ζήτημα είχε παραδοθεί στις αρχές, το τζαμί είχε εκκενωθεί και ότι η τάξη είχε αποκατασταθεί. Ο Krajewski, νομίζοντας ότι ο πρόξενος Moulin ήταν ελεύθερος, έστειλε έναν καβάση να τον βρει. Όταν ο καβάσης επέστρεψε τον ανακοίνωσε ότι οι πρόξενοι είχαν σκοτωθεί. Αδυνατώντας να πιστέψει μια τέτοια είδηση, ο Krajewski πήγε στο διοικητήριο, όπου έμαθε λεπτομέρειες για την σφαγή από τον ίδιο τον βαλή που ήταν αυτόπτης μάρτυρας. Μετά από λίγο πήγαν στο διοικητήριο και οι πρόξενοι των άλλων Ευρωπαϊκών κρατών. Ομόφωνα επέρριψαν όλοι στον βαλή την ευθύνη για ό,τι είχε συμβεί και για ό,τι μπορούσε να επακολουθήσει. Τον ρώτησαν αν είχαν συλληφθεί οι ένοχοι, αλλά ο βαλής απάντησε ότι δεν γνώριζε τους ενόχους και ότι ένοχοι ήταν «όλος ο κόσμος»⁶³.

Ο Foscariini πήγε πρώτος στο τζαμί μαζί με έναν αστυνομικό. Τα σώματα των προξένων είχαν μεταφερθεί από τον όχλο σε μια γωνιά της αυλής και ή-

61. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 1 φ. 409v-410-411-412r Blunt προς Elliot, Απ. Βακαλόπουλος ό.π. σελ. 116-122.

62. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/6/1876 No 56 Inclosure 2 φ. 416r-417v Blunt προς Elliot.

63. AMAE AD CPC Vol. 5 Μέρος Πρώτο Turquie-Salonique Θεσσαλονίκη 7/5/1876 χ.α. φ. 70r-71r Krajewski προς Bourgoing, Απ. Βακαλόπουλος ό.π. σελ. 123.

ταν σε τέτοιο βαθμό κακοποιημένα, ώστε ήταν αγνώριστα. Έφεραν πολλά και σοβαρά τραύματα. Το κρανίο του Abbott ήταν σχισμένο στα δύο και οι οφθαλμοί του είχαν εξορυχθεί. Η αυλή ήταν γεμάτη από μουσουλμάνους που έφτυναν τους νεκρούς, γελούσαν και απειλούσαν. Αγανακτισμένος ο Foscari ni γύρισε στο διοικητήριο, όπου βρήκε τον βαλή να συντάσσει ένα τηλεγράφημα για την Κωνσταντινούπολη, όπου ανέφερε τα γεγονότα της σφαγής των προξένων. Ο Foscari ni ανέφερε στον βαλή ότι τα σώματα των δύο προξένων βρισκόταν εκτεθειμένα στην αυλή του τζαμιού και του επεσήμανε ότι αυτό το θέαμα θα προκαλούσε ακόμη περισσότερο την κοινή γνώμη. Ο βαλής τότε έδωσε διαταγή να μεταφερθούν τα σώματα μέσα στο τζαμί και να σκεπαστούν. Επίσης ο βαλής έστειλε σε κάθε προξενείο φρουρά δέκα αστυνομικών⁶⁴.

Στις εννέα το βράδι, ο Krajewski μαζί με τους Caton Farneti, Jean Malet, Edouard Fournier και δυο Λαζαριστές ιερείς, τον Auguste Bonetti και τον Léon Laurent, πήγε στο τζαμί για να πάρει το σώμα του Moulin. Όταν μπήκαν στο δωμάτιο όπου είχε γίνει η σφαγή αντίκρισαν έναν σωρό από σπασμένες καρέκλες και σιδερένια ραβδιά. Τα σώματα των προξένων ήταν ξαπλωμένα στο πάτωμα, ανάσκελα, μέσα σε μια λίμνη αίματος και ήταν σκεπασμένα με βρώμικες κουρτίνες, οι οποίες είχαν προφανώς αποσπασθεί από τα παράθυρα του δωματίου. Με δυσκολία κατόρθωσαν να αναγνωρίσουν ποιο ήταν το σώμα του Moulin και ποιο του Abbott, διότι ήταν εντελώς παραμορφωμένα. Τα ρούχα και των δύο ήταν κουρελιασμένα, γεμάτα αίμα και λάσπη και τους έλειπαν τα παπούτσια. Παρ' όλο που κανείς δεν είχε έρθει να πάρει το σώμα του Abbott, ο Krajewski πήρε και τα δύο σώματα, διότι δεν ήθελε να αφήσει το σώμα του Abbott εκτεθειμένο. Η πομπή κατευθύνθηκε προς το νοσοκομείο των καθολικών καλογραιών. Στον δρόμο συνάντησαν τον καβάση του Γερμανικού προξενείου που μαζί με πολλούς άλλους πήγαινε προφανώς στο τζαμί για να πάρει το σώμα του προξένου της Γερμανίας. Του παρέδωσαν την σορό του τριανταεξάχρονου Abbott, η οποία μεταφέρθηκε στο σπίτι του. Η σορός του Moulin μεταφέρθηκε στο νοσοκομείο των καθολικών καλογραιών Saint Vincent de Paul, αφ' ενός διότι δεν ήθελαν να τον δει σ' αυτή την κατάσταση η σύζυγός του και αφ' ετέρου διότι ήθελαν να διεξαχθεί νεκροψία⁶⁵.

Η νεκροψία έγινε στις 10.30 το βράδι, σε ένα δωμάτιο στον πρώτο όροφο

64. AMAE AD CPC Vol. 5 Μέρος Πρώτο Turquie-Salonique Θεσσαλονίκη 7/5/1876 χ.α. φ. 72 Krajewski προς Bourgoing, Απ. Βακαλόπουλος ό.π. σελ. 123-124, 156 Επιστολή του προξένου της Ιταλίας Foscari ni προς τον υπουργό εξωτερικών της Ιταλίας.

65. AMAE AD CPC Vol. 5 Μέρος Πρώτο Turquie-Salonique Θεσσαλονίκη 7/5/1876 χ.α. φ. 71v Krajewski προς Bourgoing, Θεσσαλονίκη 10/5/1876 χ.α. φ. 74v-75r Krajewski προς Bourgoing, Απ. Βακαλόπουλος ό.π. σελ. 124-125, 157 Επιστολή του προξένου της Ιταλίας Foscari ni προς τον υπουργό εξωτερικών της Ιταλίας. Επειδή η σορός του Abbott μεταφέρθηκε κατευθείαν από το τζαμί στο σπίτι του, δεν διεξήχθη νεκροψία.

του νοσοκομείου, από τους Θεσσαλονικείς γιατρούς Πρασακάκη, Allatini, Perera και Switlik. Παρόντες στη νεκροψία ήταν ο Krajewski, ο Fournier, ο ιερέας Bonetti, πολλοί άλλοι ιερείς και αδελφός του Ελέους. Το σώμα είχε τοποθετηθεί ανάσκελα σε ένα κρεβάτι στη μέση του δωματίου και ήταν πρόχειρα τυλιγμένο σε ένα λεκιασμένο με αίμα σεντόνι. Ο Moulin ήταν περίπου 42 ετών, ψηλός, με μαλλιά, μούσι και μουστάκι μαύρα. Τα ρούχα του ήταν κουρελιασμένα, γεμάτα αίμα, λάσπη και σκόνη. Το πουκάμισό του ήταν κουμπωμένο μπροστά με δυο μικρά μεταλλικά κουμπιά και είχε άλλα δυο μεγαλύτερα χρυσά κουμπιά στις μανσέτες. Η δεξιά τσέπη του παντελονιού ήταν σκισμένη. Σε μια άλλη τσέπη υπήρχε μια ασημένια τσιγαροθήκη. Το ρολόϊ, η αλυσίδα του ρολογιού και τα δαχτυλίδια του είχαν κλαπεί.

Οι γιατροί διαπίστωσαν νεκρική ακαμψία και αναγνώρισαν τα εξής τραύματα :

Κεφάλι

Το κρανίο ήταν φοβερά παραμορφωμένο, υπήρχαν πολλά κατάγματα και ο εγκέφαλος είχε πολτοποιηθεί. Υπήρχαν :

1) Μία πληγή που είχε προκληθεί από αντικείμενο που είχε γωνίες. Το τραύμα ήταν πλάγιο, μήκους δέκα εκατοστών, με βάθος ως το οστόν που ήταν σπασμένο.

2) Άλλη μία πληγή παρόμοια με την προηγούμενη στην δεξιά κροταφική χώρα, η οποία έφτανε ως το κροταφικό οστόν που ήταν και αυτό σπασμένο.

3) Μία πληγή τριγωνική στο δεξί μετωπιαίο οστόν, με πλευρές μήκους τριών εκατοστών.

4) Δύο πληγές στο δεξί μετωπιαίο οστόν, οριζόντιες, μήκους δύο εκατοστών η κάθε μία.

5) Εκτός από τα κατάγματα των οστών, μία κάθετη, βαθειά πληγή, μήκους τριών εκατοστών.

6) Στην ινιακή περιοχή, αριστερά, ένα τραύμα μήκους έντεκα εκατοστών, τυφλό, με είσοδο από το ινίο που έφθανε ως τον εγκέφαλο.

7) Κάταγμα της άνω γνάθου και ένας μώλωπας στο άνω χείλος δεξιά.

Λαιμός

Μία μεγάλη και βαθειά πληγή, οριζόντια, μήκους δώδεκα εκατοστών, που εκτεινόταν πέρα από την δεξιά πλευρά του λαιμού. Ο λάρυγγας ήταν κομμένος στο ύψος του θυρεοειδή, καθώς και οι μυς και τα αγγεία, ως τους σπονδύλους.

Θώρακας

Μία πληγή πλάγια, δύο εκατοστών, βαθειά, προς το δέκατο μεσοπλευρίο

διάστημα της οπίσθιας πλευρικής περιοχής.

Κοιλιακή χώρα

Ένα τραύμα οριζόντιο, βαθύ, μήκους τριών εκατοστών.

Ακρα

Δεν υπήρχε τίποτε αξιόλογο στα χέρια. Στα πόδια υπήρχαν :

1) Ένα μεγάλο τραύμα, μήκους δεκατριών εκατοστών, που κάλυπτε περισσότερο από το μισό μέρος της οπίσθιας πλευράς του δεξιού μηρού. Το τραύμα έφτανε ως το μηριαίο οστόν που ήταν σπασμένο. Όλοι οι μύες ήταν κομμένοι.

2) Ένα τραύμα μήκους δύο εκατοστών αρκετά βαθύ.

3) Ένα τραύμα μήκους τεσσάρων εκατοστών στο αριστερό πόδι.

Οι γιατροί κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι ο Moulin πέθανε ακαριαία, αλλά ήταν αδύνατο να προσδιοριστεί από ποιο τραύμα, διότι πολλά από τα τραύματά του μπορούσαν να έχουν επιφέρει ακαριαίο θάνατο. Τα όργανα που προκάλεσαν τα τραύματα ήταν πολλών ειδών. Ορισμένα τραύματα προκλήθηκαν από χτυπήματα και άλλα από μεταλλικές λάμες φαρδιές και αιχμηρές⁶⁶.

Όταν έγιναν γνωστά τα γεγονότα της σφαγής των προξένων, η Οθωμανική κυβέρνηση καθώς και οι κυβερνήσεις των Ευρωπαϊκών κρατών έστειλαν στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης πολεμικά πλοία, διότι φοβήθηκαν μήπως ξεσπάσουν νέες ταραχές εναντίον των χριστιανών. Έτσι στις 8 Μαΐου κατέπλευσαν στην Θεσσαλονίκη έντεκα πλοία, από τα οποία πέντε ήταν Οθωμανικά, δύο Γαλλικά, δύο Ελληνικά, ένα Βρετανικό και ένα Ρωσικό. Ήταν κορβέτες και φρεγάτες, είχαν συνολικά 127 πυροβόλα, 1763 άνδρες και έμειναν στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης ως τις 13 Μαΐου. Στις 15 Μαΐου κατέπλευσαν στην Θεσσαλονίκη ακόμη δεκαέξι πλοία : επτά Οθωμανικά, τρία Γαλλικά, ένα Αυστριακό, ένα Ιταλικό, ένα Αμερικανικό, δύο Ρωσικά και ένα Ελληνικό. Είχαν συνολικά 219 πυροβόλα, 5.421 άνδρες και παρέμειναν στην Θεσσαλονίκη ως τις 28 Μαΐου^{67 68}.

Συγχρόνως έγιναν στις 13-15 Μαΐου συλλήψεις των ενόχων και διεξήχθησαν ανακρίσεις. Μέλη της ανακριτικής επιτροπής ήταν ο Ρεσιάτ Μπέης, πρόεδρος και πρώτος ανακριτής του πταισματοδικείου Θεσσαλονίκης και οι Βαχάν Εφέντης, Ναζίφ Εφέντης, Οχανέ Νικόδημος Εφέντης και Απτί Εφέντης. Τα μέλη της ανακριτικής επιτροπής ήρθαν στην Θεσσαλονίκη από την Κων-

66. AMAE AD CPC Vol. 5 Μέρος Πρώτο Turquie-Salonique Θεσσαλονίκη 10/5/1876 χ.α. φ. 75r-76v-77-78 Krajewski προς Bourgoing.

67. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 14/5/1876 No 26 φ. 135r Blunt προς Elliot.

68. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 28/5/1876 No 37 φ. 231r Blunt προς Elliot.

σταντινούπολη. Στις ανακρίσεις, κατόπιν αιτήματος του πρέσβη της Μ. Βρετανίας στην Κωνσταντινούπολη Η. Elliot, παρευρέθηκε και ο πρόξενος της Μ. Βρετανίας στην Θεσσαλονίκη Blunt, ως εκπρόσωπος της χώρας του επειδή ο πρόξενος της Γερμανίας Abbott ήταν Βρετανός υπήκοος. Οι δίκες των ενόχων έγιναν στο πταισματοδικείο Θεσσαλονίκης. Οι ποινές που επιβλήθηκαν ήταν αυστηρές και την Τρίτη 16 Μαΐου εκτελέστηκαν δημόσια δι' απαγχονισμού οι έξι πρώτοι κρατούμενοι. Η εκτέλεση πραγματοποιήθηκε στην σημερινή πλατεία Ελευθερίας, στις 5π.μ., παρουσία του Αυτοκρατορικού Επιτρόπου Εσρέφ Πασά, των εκπροσώπων της Γαλλίας και της Γερμανίας, του προξένου της Μ. Βρετανίας και πολύ κόσμου⁶⁹.

Αναλυτικότερα, κρίθηκαν ένοχοι για την σφαγή των προξένων :

1) Ο *Τσερκέζ Γιαβέρ*, σκλάβος του Αλή Εφέντη, αρτοποιός, κατηγορήθηκε ότι χτύπησε και πλήγωσε τους προξένους της Γερμανίας και της Γαλλίας, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε στις 16/5/1876.

2) Ο *αράπης Μερτζάν*, αχθοφόρος, κατηγορήθηκε ότι χτύπησε και πλήγωσε τους δύο προξένους, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε στις 16/5/1876.

3) Ο *Χουσεΐν Εφέντης*, γιός του Ιμπραήμ Εφέντη, άνεργος, συντηρούμενος από τον αδελφό του, κατηγορήθηκε ότι χτύπησε και πλήγωσε τους δύο προξένους, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε στις 16/5/1876.

4) Ο *Μποσνιάκ Ιμπραήμ*, άνεργος, χαρτοπαίκτης, κατηγορήθηκε ότι χτύπησε και πλήγωσε τους δύο προξένους, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε στις 16/5/1876.

5) Ο *Κερμεζί Τσεμπγκενλί Αμίζ Σακίρ*, ο επονομαζόμενος Φερχάτ, υπηρέτης, κατηγορήθηκε ότι χτύπησε και πλήγωσε τους δύο προξένους, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε στις 16/5/1876.

6) Ο Ουζούν Σουλεϊμάν, εργάτης σε σφαγείο, συντηρούμενος εν μέρει από την εργασία του και εν μέρει από τον πατέρα του, κατηγορήθηκε ότι χτύπησε και πλήγωσε τους δύο προξένους, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε στις 16/5/1876.

7) Ο *Μπερμπέρ Μεμίζ*, από την Θεσσαλονίκη, γιός του Μεχμέτ, κουρέας, κατηγορήθηκε ότι παρευρέθηκε στα γεγονότα, ότι έσπρωχνε τον κόσμο στην σκάλα προσπαθώντας να ανεβεί και ότι φώναζε : «Θέλουμε το κορίτσι». Καταδικάστηκε σε τρία χρόνια καταναγκαστικά έργα από τα τέλη Μαΐου 1876.

8) Ο *Ιμπραήμ*, γιός του Αλή, κάτοικος της συνοικίας Πόρτα της Θεσσαλο-

69. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 18/5/1876 Εφημερίδα «Θεσσαλονίκη» αρ. 444 φ. 119r, Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 18/6/1876 No 55 φ. 395r Blunt προς Elliot, Α.τ. Βακαλοπούλος ό.π. σελ. 125-132, 168 Επιστολή του προξένου της Αυστρίας von Chiari προς τον υπουργό εξωτερικών της Αυστρίας Andrassy.

νίκης, μάγειρας, κατηγορήθηκε ότι παρευρέθηκε στα γεγονότα, ότι ήταν μετά από τον φόνο μέσα στην αυλή του τζαμιού κρατώντας ένα σιδερένιο ραβδί και ότι προσπαθούσε να ανεβεί τις σκάλες κάνοντας μεγάλη φασαρία. Καταδικάστηκε σε ισόβια καταναγκαστικά έργα.

9) Ο *Χεμπρατζί Αμπντουλάχ* ο επονομαζόμενος Αχμέτ, γιός του Αχμέτ, πωλητής χαλβά, κατηγορήθηκε ότι μπήκε άοπλος στο δωμάτιο όπου βρισκόταν οι προξενои. Καταδικάστηκε σε φυλάκιση τριών χρόνων από τα τέλη Μαΐου 1876.

10) Ο *Μουμίν*, γιός του Μουσί, από τον Λαγκαδά, υπηρέτης, κατηγορήθηκε ότι έσπασε το σίδερο του παραθύρου και μπήκε πρώτος μέσα στο δωμάτιο. Τον είδαν να κρατάει ένα κομμάτι ξύλο ή σίδερο, δεν τον είδαν όμως να χτυπάει τους προξενους. Καταδικάστηκε σε ισόβια καταναγκαστικά έργα.

11) Ο *οπλοποιός Μουσταφά*, γιος του Μεχμέτ, από την Αχρίδα. Είχε ένα κατάστημα στην Θεσσαλονίκη όπου εξασκούσε το επάγγελμά του. Κατηγορήθηκε ότι γυρνούσε οπλισμένος κοντά στο τζαμί, μετά από τον φόνο. Καταδικάστηκε σε πέντε χρόνια καταναγκαστικά έργα, από τα τέλη Μαΐου 1876.

12) Ο *οπλοποιός Βελή*, γιός του Αβδούλ Ραχμάν, από την περιοχή της Δίβρας. Είχε ένα κατάστημα στην Θεσσαλονίκη όπου εξασκούσε το επάγγελμά του. Κατηγορήθηκε ότι βρισκόταν οπλισμένος κοντά στο τζαμί μετά από τον φόνο. Καταδικάστηκε σε πέντε χρόνια καταναγκαστικά έργα, από τα τέλη Μαΐου 1876.

13) Ο *οπλοποιός Αλός*, γιός του προαναφερθέντος Βελή. Είχε κατάστημα στην Θεσσαλονίκη όπου εξασκούσε το επάγγελμά του. Κατηγορήθηκε ότι βρισκόταν κοντά στο τζαμί με δύο όπλα στα χέρια, μετά από τον φόνο. Καταδικάστηκε σε πέντε χρόνια καταναγκαστικά έργα από τα τέλη Μαΐου 1876.

14) Ο *οπλοποιός Ρετζέλ*, από την περιοχή της Δίβρας. Είχε κατάστημα στην Θεσσαλονίκη όπου εξασκούσε το επάγγελμά του. Κατηγορήθηκε ότι βρισκόταν κοντά στο τζαμί, οπλισμένος, μετά από τον φόνο. Καταδικάστηκε σε πέντε χρόνια καταναγκαστικά έργα από τα τέλη Μαΐου 1876.

15) Ο *οπλοποιός Αντέμ*, γιός του Νουμά, από την περιοχή της Δίβρας. Είχε κατάστημα στην Θεσσαλονίκη όπου εξασκούσε το επάγγελμά του. Κατηγορήθηκε ότι βρισκόταν οπλισμένος κοντά στο τζαμί, μετά από τον φόνο. Καταδικάστηκε σε πέντε χρόνια καταναγκαστικά έργα από τα τέλη Μαΐου 1876.

16) Ο *αράπης Σαλί*, ο επονομαζόμενος Άγκο Καζετζί, κατηγορήθηκε ότι χτύπησε και πλήγωσε τους δύο προξενους και επειδή υπήρχαν εναντίον του και άλλες παλιότερες κατηγορίες, καταδικάστηκε σε θάνατο.

17) Ο *παγοπώλης (μπουτζήης) Μετό*, από το Γιαλί Καπουσου, κατηγορήθηκε ότι χτύπησε και πλήγωσε τους προξενους και καταδικάστηκε σε θάνατο.

18) Ο *Χουσεΐν Εφεντης*, από την περιοχή Τσεμπεκλί, φοροεισπράκτορας

και κατασκευαστής δερμάτων ειδών, κατηγορήθηκε ότι κάλεσε τον κόσμο να συγκεντρωθεί άοπλος, ότι τους έβαλε όλους να ζητήσουν το κορίτσι λέγοντας ότι αν δεν τους το δώσουν θα θυσιαστούν όλοι για χάρη της θρησκείας, και ότι ήταν ένας από τους πρώτους που πήγαν στο τζαμί Σαατλί. Καταδικάστηκε σε φυλάκιση τριών χρόνων από το Μάϊο του 1876.

19) Ο *Χατζή Μεχμέτ Αγάς*, φοροεισπράκτορας, κατηγορήθηκε ότι κάλεσε τον κόσμο να συγκεντρωθεί άοπλος, ότι τον οδήγησε στο τζαμί του Χαμζά Μπέη για να ζητήσουν το κορίτσι ή για να θυσιαστούν όλοι για χάρη της θρησκείας και ότι ήταν από τους πρώτους που πήγαν στο τζαμί Σαατλί. Καταδικάστηκε σε φυλάκιση τριών χρόνων από τα τέλη Μαΐου 1876.

20) Ο *Αλή πασάς*, ο οποίος δραπέτευσε, έμπορος όπλων, κατηγορήθηκε ότι κάλεσε τον κόσμο να συγκεντρωθεί άοπλος στο τζαμί του Χαμζά Μπέη, ότι τους προέτρεψε να ζητήσουν το κορίτσι και να πουν πως αν δεν τους το δώσουν θα θυσιαστούν για χάρη της θρησκείας και ότι ήταν ένας από τους πρώτους που μπήκαν στο Σαατλί τζαμί. Καταδικάστηκε ερήμην σε πέντε χρόνια καταναγκαστικά έργα από το Μάϊο του 1876.

21) Ο *Μπαγκντατλί Μεχμέτ Καβάς*, που ήταν παλιά καβάσης της Πύλης, άνεργος, πηγαινοερχόταν στην Θεσσαλονίκη για προσωπικές του υποθέσεις. Κατηγορήθηκε ότι ξεσήκωσε τους ενοίκους των ξενοδοχείων την ημέρα του φόνου, ότι ήταν στον σταθμό την προηγούμενη μέρα, την Παρασκευή, όταν ήρθε το κορίτσι στην Θεσσαλονίκη και ότι μεριζόταν στο τζαμί Σαατλί την ημέρα του φόνου. Καταδικάστηκε σε δέκα χρόνια καταναγκαστικά έργα.

22) Ο *Κοϊρτζ Αλή Ανιέρ*, κατηγορήθηκε ότι γυρνούσε στους δρόμους παροτρύνοντας τον κόσμο να κλείσει τα καταστήματα και να συγκεντρωθεί στο τζαμί Σαατλί και ότι ήταν ένας από τους πρώτους που μπήκαν στο τζαμί Σαατλί. Καταδικάστηκε σε πέντε χρόνια καταναγκαστικά έργα από τα τέλη Μαΐου 1876.

23) Ο *Χατζή Σινάν*, ξυλουργός, κατηγορήθηκε ότι ήταν ο υποκινητής της οχλαγωγίας και ότι οδήγησε στο τζαμί οπλισμένους Αλβανούς. Καταδικάστηκε σε δέκα χρόνια καταναγκαστικά έργα.

24) Ο *Φετάλ-Νταλ-Μεχμέτ*, μεσίτης, κατηγορήθηκε ότι ήταν ένας από τους πρώτους που μπήκαν στο τζαμί Σαατλί και αναγνωρίστηκε ως υποκινητής της οχλαγωγίας. Καταδικάστηκε σε πέντε χρόνια καταναγκαστικά έργα.

25) Ο *Πεστελματζί Χαμής Αγάς*, υπηρέτης, κατηγορήθηκε ότι ξεσήκωσε τον κόσμο να συγκεντρωθεί την ημέρα του φόνου στο τζαμί. Καταδικάστηκε σε πέντε χρόνια καταναγκαστικά έργα.

26) Ο *Φρανγκαλί Χατζή*, μάγειρας, κατηγορήθηκε ότι παρότρυνε τον κόσμο να οπλιστεί και ότι ήταν από εκείνους που χτύπησαν και πλήγωσαν τους προξένους. Καταδικάστηκε σε θάνατο.

27) Ο *Ιμπραήμ Τσαούς*, πυροσβέστης, κατηγορήθηκε ότι παρότρυνε τον κόσμο να οπλιστεί και ότι ήταν ένας από εκείνους που χτύπησαν και πλήγωσαν τους προξένους. Καταδικάστηκε σε θάνατο.

28) Ο *Ντουργκέμ Ουσασί Μεχμέτ*, ο οποίος δραπέτευσε, κτίστης, κατηγορήθηκε ότι προέτρεψε τον κόσμο να οπλιστεί. Καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο.

29) Ο *Τσαούς Χατζή Εμίν Εφέντης*, εισοδηματίας, κατηγορήθηκε ότι με την παρουσία του ενεθάρρυνε τον κόσμο και αναγνωρίστηκε ως κύριος υποκινητής της οχλαγωγίας και του κόσμου που ήταν οπλισμένος. Καταδικάστηκε σε θάνατο.

30) Ο *Ντουργκέμ Ουσασί Γκουσουφ*, κτίστης, κατηγορήθηκε ότι ήταν υποκινητής της οχλαγωγίας και καταδικάστηκε σε πέντε χρόνια καταναγκαστικά έργα.

31) Ο *Ουστά Νουμάν*, κτίστης, κατηγορήθηκε ότι ήταν υποκινητής της οχλαγωγίας και καταδικάστηκε σε πέντε χρόνια καταναγκαστικά έργα.

32) Ο *Μουτζελίντ Χασάν Εφέντης*, βιβλιοδέτης, κατηγορήθηκε ότι την ημέρα του φόνου βρισκόταν στην αγορά και παρακινούσε τον κόσμο να οπλιστεί και να πάει στο τζαμί Σαατλ και ότι ο ίδιος στο τζαμί του Χαμζά Μπέη. Καταδικάστηκε σε ισόβια καταναγκαστικά έργα.

33) Ο *Μπεσίμ Εφέντης Τελεμπέ* από την περιοχή Λούχοβα των Ιωαννίνων, συντηρούμενος από τον αδελφό του, άνεργος, που είχε έρθει στην Θεσσαλονίκη για να παρακαλέσει να του δώσουν μια θέση επιτρόπου, κατηγορήθηκε ότι, μετά από τον φόνο, πήγε στην αγορά και έλεγε ότι ο ίδιος έδωσε δυο γροθιές στους προξένους. Καταδικάστηκε σε θάνατο.

34) Ο *Γιακούμπ Εφέντης Ρατίμπ*, γιός του Ισμαήλ, υπάλληλος τυπογραφείου. Κατηγορήθηκε ότι βρισκόταν στο δωμάτιο όπου σκοτώθηκαν οι προξένοι και καταδικάστηκε σε φυλάκιση ενός μηνός.

35) Ο *Γκεσιρτζέ Σαλίκ*, γιός του Ενμέρ, μαθητής, έντεκα ετών, κατηγορήθηκε ότι έκλεψε, μετά από τον φόνο, το ρολόϊ του προξένου της Γερμανίας. Γι' αυτή του την πράξη μαστιγώθηκε και καταδικάστηκε σε φυλάκιση ενός μηνός.

36) Ο *Εμίν Εφέντης*, μέλος του διοικητικού συμβουλίου του βιλαετίου Θεσσαλονίκης και πρώτος γραμματέας του Ιεροδικείου καταδικάστηκε σε τρία χρόνια εξορία στην Τρίπολη της Αφρικής, διότι δεν ενέπνεε εμπιστοσύνη.

37) Ο *Μεχμέτ Ρεφαάτ Πασάς*, ο βαλής, καταδικάστηκε σε φυλάκιση ενός έτους στην φυλακή του Υπουργείου πολέμου, σύμφωνα με τα άρθρα 120-180 του Ποινικού Κώδικα.

38) Ο *Σελίμ Αλαϊ Μιτέης*, συνταγματάρχης και διοικητής της αστυνομίας της Θεσσαλονίκης, επειδή δεν εξετέλεσε τις διαταγές του βαλή και δεν προστατεύσε τους προξένους, καταδικάστηκε, σύμφωνα με τον Στρατιωτικό Ποι-

νικό Κώδικα και τον Αστικό Ποινικό Κώδικα, σε καθαίρεση, στέρηση συντάξεως, φυλάκιση τριών μηνών στην Ρόδο και μετά από την φυλάκιση σε δεκαπέντε χρόνια καταναγκαστικά έργα.

39) Ο Ριζά Μπέης, υποπλοίαρχος και διοικητής της αυτοκρατορικής κορβέτας «Ιτζλαλιέ», επειδή δεν εξετέλεσε τις διαταγές του βαλή και δεν προστάτευσε τους προξένους, καταδικάστηκε, σύμφωνα με τον Στρατιωτικό Ποινικό Κώδικα και τον Αστικό Ποινικό Κώδικα, σε καθαίρεση και φυλάκιση δέκα ετών από την ημέρα της συλλήψεώς του, σε φρούριο της Ρόδου.

40) Ο Ατά Μπέης, διοικητής του στρατιωτικού σώματος των Ρεντίφ, επειδή δεν εξετέλεσε τις διαταγές του βαλή και δεν προστάτευσε τους προξένους καταδικάστηκε, σύμφωνα με τον Στρατιωτικό Ποινικό Κώδικα και τον Αστικό Ποινικό Κώδικα, σε καθαίρεση και σε φυλάκιση τριών χρόνων σε φρούριο στο Μέτελιν.

Επισης, δώθηκε αποζημίωση 600.000 φράγκων στην οικογένεια του προξένου Moulin, ο οποίος είχε δύο παιδιά, και 300.000 φράγκων στην κυρία Abbott⁷⁰.

Την Παρασκευή 19 Μαΐου έγινε και η κηδεία των προξένων. Παρευρέθηκαν ο νέος βαλής Εσρέφ Πασάς, οι Οθωμανικές αρχές, οι πρόξενοι των Ευρωπαϊκών κρατών, Ευρωπαίοι αξιωματούχοι και εκπρόσωποι Οθωμανικών και Ευρωπαϊκών στρατιωτικών και ναυτικών σωμάτων. Μετά από τη νεκρώσιμη ακολουθία η σορός του Moulin μεταφέρθηκε στην Γαλλική ναυαρχίδα με προορισμό την Γαλλία, ενώ η σορός του Abbott ενταφιάστηκε στον οικογενειακό τάφο στο νεκροταφείο της Ευαγγελίστριας⁷¹.

Τέλος τις 21/8/1876 έγινε στην Θεσσαλονίκη και η στρατιωτική καθαίρεση του διοικητή της αστυνομίας Θεσσαλονίκης Σελίμ Αλαϊ Μπέη, του υποπλοίαρχου και διοικητή της αυτοκρατορικής κορβέτας «Ιτζλαλιέ» Ριζά Μπέη και του διοικητή του στρατιωτικού σώματος των Ρεντίφ Ατά Μπέη⁷².

Η σφαγή των προξένων το Μάιο του 1876 στην Θεσσαλονίκη είναι ένα από τα πιο τραγικά γεγονότα της νεότερης Ελληνικής ιστορίας. Η αγριότητα με την οποία επετέθηκαν περισσότερα από εκατό οπλισμένα άτομα, εναντίον δύο μόνο άοπλων ανθρώπων, ήταν πρωτοφανής. Το γεγονός δημιούργησε πολύ δυσάρεστες εντυπώσεις στα Ευρωπαϊκά κράτη και προκάλεσε έντονη συγκίνηση στους διπλωματικούς κύκλους. Ευθύνες για ό,τι συνέβει είχαν α-

70. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 18/6/1876 No 55 φ. 383-396 Blunt προς Elliot, AMAE AD CPC Vol. 5 Μέρος Πρώτο Turquie-Salonique Θεραπεία 23/8/1876 χ.α. φ. 183v-187r.

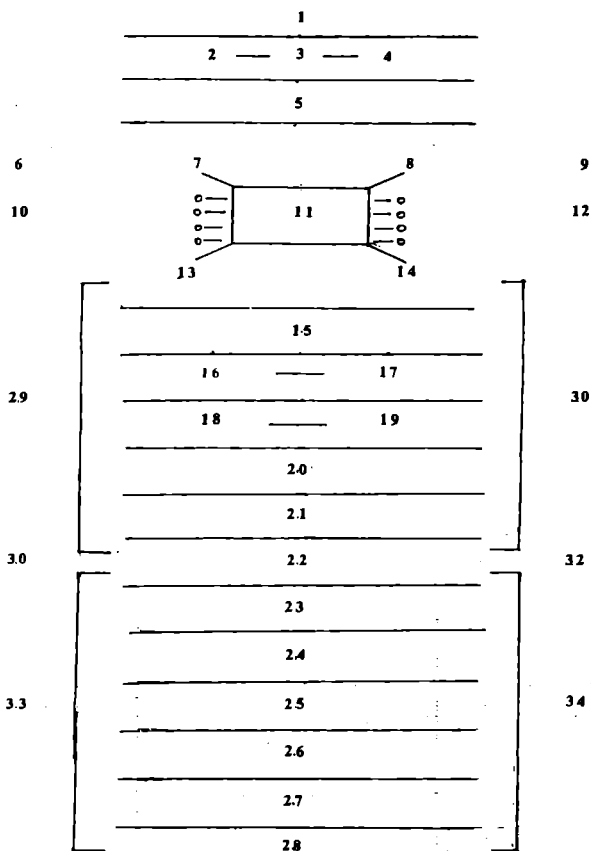
71. Public Record Office FO 195/1107 Θεσσαλονίκη 20/5/1876 No 29 φ. 182r Blunt προς Elliot, Απ. Βακαλόπουλος ό.π. σελ. 134.

72. Απ. Βακαλόπουλος ό.π. σελ. 143-145.

ναμφισβήτητα ο βαλής και ο διοικητής της αστυνομίας, διότι δεν έλαβαν εγκαίρως τα κατάλληλα μέτρα για να μην ξεσηκωθούν οι μουσουλμάνοι. Όμως οι ευθύνες δεν βαρύνουν μόνον αυτούς. Τα βαθύτερα αίτια που προκάλεσαν το τραγικό αυτό γεγονός εντοπίζονται στην κακή κατάσταση της διοίκησης του βιλαετίου Θεσσαλονίκης, εξαιτίας της οποίας δεν υπήρχε κανένα οργανωμένο σχέδιο πρόληψης και αντιμετώπισης παρόμοιων καταστάσεων. Αυτή η έλλειψη προγραμματισμού και συντονισμού των ενεργειών των υπευθύνων δημιούργησε μια σειρά τραγικών συμπτώσεων, οι οποίες έδωσαν αφορμή να δολοφονηθούν δύο αθώοι άνθρωποι και να φανερωθούν, για άλλη μια φορά, η κακή λειτουργία του κρατικού μηχανισμού και το βαθύ χάσμα μεταξύ των χριστιανικών και των μουσουλμανικών λαών.

FO 1951407 Decivium 2015/1876 № 29 βλιντ προς Elliot γ 1822

Η κηδεία των προξένων Γαλλίας και Γερμανίας

Η κηδεία των Προξένων της Γερμανίας και της Γαλλίας

1=Φρουρά Τούρκων στρατιωτών, 2=Ο βαλής, 3=Ο Τούρκος διοικητής Βαχάν Εφέντης, 4=Ο Τούρκος ναύαρχος, 5=Ιερείς, 6=Γερμανός αξιωματικός, 7=Ο ιερέας του προξενικού σώματος, 8=Ο πρόξενος της Μ. Βρετανίας και ο εκπρόσωπος του Γαλλικού προξενείου, 9=Αξιωματικός του ναυτικού, 10=Υπαξιωματικός, 11=Τα φέρετρα, 12=Υπαξιωματικός, 13=Γερμανός αξιωματικός, 14=Γάλλος αξιωματικός, 15=Οι οικογένειες των προξένων, 16=Γερμανός τοποτηρητής, 17=Γάλλος ναύαρχος, 18=Γερμανός τοποτηρητής, 19=Γάλλος τοποτηρητής, 20=Το προξενικό σώμα, 21=Ρώσος ναύαρχος, 22=Οι διοικητές των στρατιωτικών σωμάτων, 23=Οι διοικητές και οι αξιωματικοί των Γαλλικών και των Γερμανικών στρατιωτικών σωμάτων, 24=Οι αξιωματικοί των στρατιωτικών σωμάτων, 25=16 Γερμανοί ναύτες, 26=Οι καβάσηδες των προξενείων, 27=Οι προσκεκλημένοι Ευρωπαίοι αξιωματούχοι, 28=Φρουρά Τούρκων στρατιωτών, 29=24 Γερμανοί ναύτες, 30=24 Γάλλοι ναύτες, 31=Γερμανός υπαξιωματικός, 32=Γάλλος υπαξιωματικός, 33-34=Τιμητικές φρουρές από κάθε πολεμικό πλοίο με 15 ναύτες η κάθε μία.

Η ανατολική πλευρά του Σαατλί τζαμί επί της σημερινής οδού Προξένων. Το κτήριο με τα τρία παράθυρα είναι το οίκημα όπου κατοικούσαν οι σπουδαστές της θεολογικής σχολής του τζαμιού. Διακρίνεται επίσης η στέγη του λουτρού Καζασκέρ, το οποίο βρισκόταν μπροστά από το τζαμί.

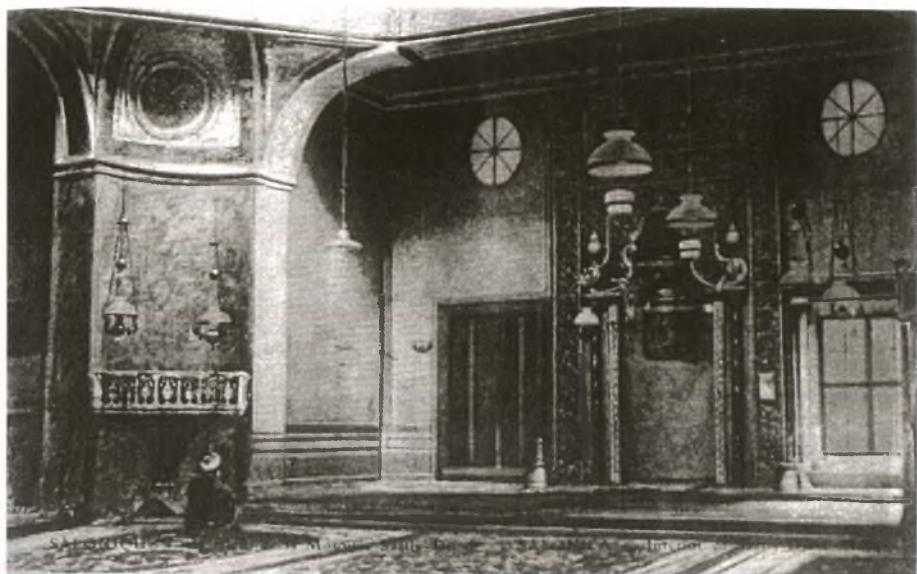
Η δυτική πλευρά του Σαατλί τζαμί.

Η είσοδος του ρζαμιού Σαατλί, η οποία βρισκόταν στη δυτική πλευρά του κτηρίου.

Άποψη του μουσουλμανικού νεκροταφείου που υπήρχε στο βόρειο μέρος της αυλής του τζαμιού Σαατλί. Πίσω από το νεκροταφείο διακρίνεται το κτήριο όπου βρισκόταν τα διαμερίσματα του μουδέρη. Τα δυο παράθυρα που διακρίνονται αντιστοιχούν στο δωμάτιο όπου δολοφονήθηκαν οι πρόξενοι.

Το εσωτερικό του τζαμιού Σαατλί.

Το Σαατλί τζαμί καταστράφηκε ολοσχερώς στη μεγάλη πυρκαγιά του 1917. Στη φωτογραφία διακρίνεται το Σαατλί τζαμί φλεγόμενο καθώς και πλήθος κόσμου που είχαν μείνει άστεγοι εξαιτίας της φωτιάς.

Τα ερείπια του Σαατλι τζαμί μετά από την πυρκαγιά του 1917. Σήμερα δεν σώζεται απολύτως τίποτε από το Σαατλί τζαμί. Στο οικοδομικό τετράγωνο όπου βρισκόταν το τζαμί, έπειτα από την καθολική κατεδάφιση των ερειπίων, κτίστηκαν πολυκατοικίες. Η θέση όπου βρισκόταν το Σαατλί τζαμί εντοπίζεται σήμερα μόνο από τα τοπογραφικά σχεδιαγράμματα της περιοχής.

Η σφαγή των προξένων, όπως την απεικόνισε ζωγράφος της εποχής.

Η σωρός του προξένου Moulin, φωτογραφημένη, κατά πάσα πιθανότητα στην αυλή του τζαμιού Σαατλί, αμέσως μετά τη σφαγή. Διακρίνονται τα κουρελιασμένα ρούχα, η οριζόντια πληγή στο λαιμό και το μεγάλο τραύμα, μήκους δεκατριών εκατοστών, το οποίο κάλυπτε περισσότερο από το μισό μέρος της οπίσθιας πλευράς του δεξιού μηρού.

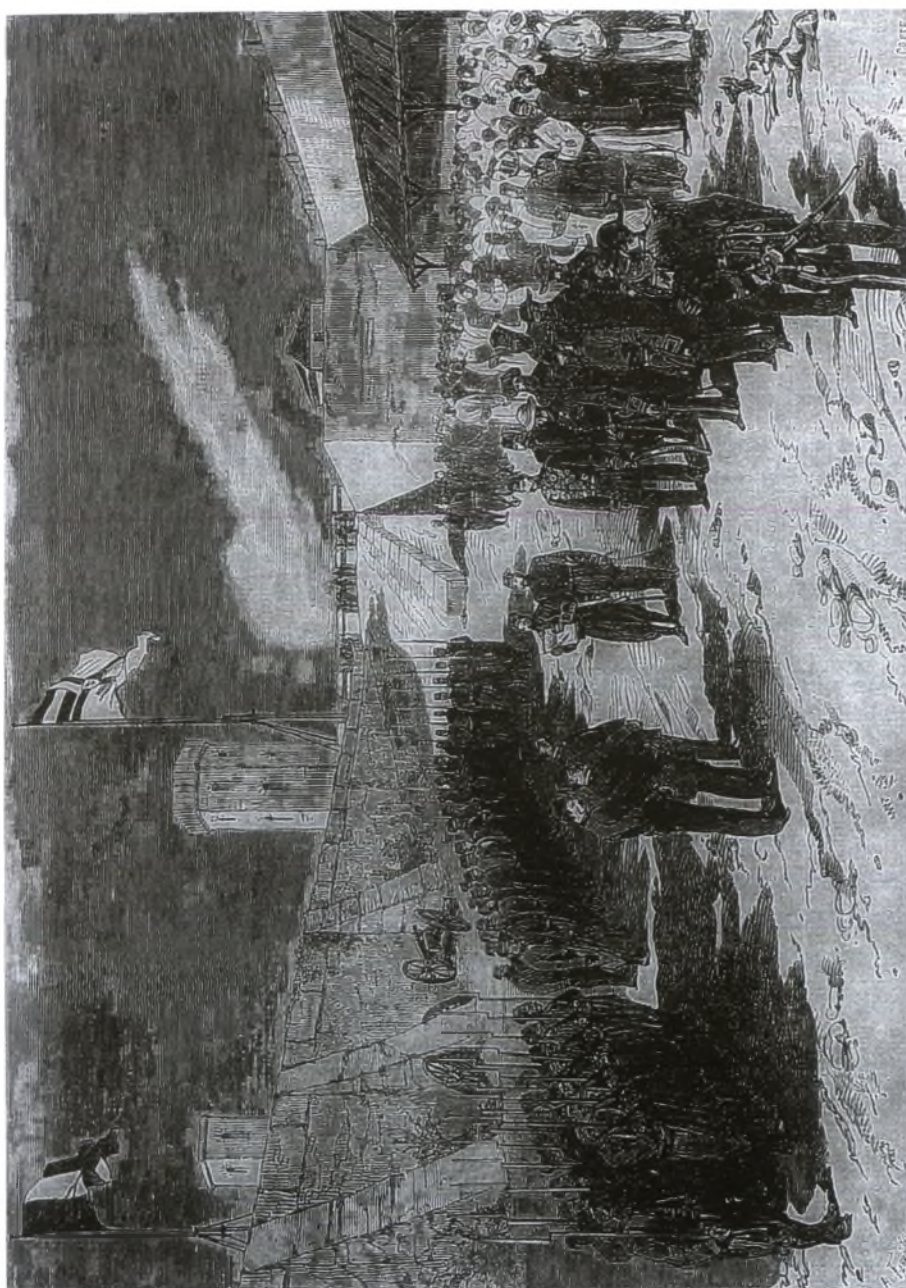
Όλες οι ανωτέρω φωτογραφίες μου παρεχωρήθησαν από την ιδιωτική συλλογή του ιατρού κ. Νικολάου Χόρμπου, τον οποίο και ευχαριστώ ιδιαιτέρως.

Ο τάφος του προξένου της Γερμανίας Η. Αββόττ που βρίσκεται στο νεκροταφείο της Ευαγγελιστρίας στην Θεσσαλονίκη.

Η εκτέλεση των ενόχων της σφαγής των προξένων, όπως την απεικόνισε ζωγράφος της εποχής.

Η καθάρση του διοικητή της αστυνομίας Θεοσιμίου Σέλιμ Αλαϊ Μπέη, του διοικητή της υποκατοχής κομήττις «Ιτζαλιέ» Ριζά Μπέη και του διοικητή του στρατιωτικού σώματος των Ρεντίφ Ατά Μπέη, όπως την απεικόνισε ζωγράφος της εποχής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

Βρετανικά Αρχεία (Public Record Office) London :

- Αρχεία Υπουργείου Εξωτερικών, Σειρά FO 195.

Γαλλικά αρχεία :

- Αρχεία Υπουργείου Εξωτερικών (Archives du ministère des affaires étrangères, Archives diplomatiques), Σειρά : Correspondance Politique et Commerciale.

II. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Βασιλόπουλος Απόστολος : «Τα δραματικά γεγονότα της Θεσσαλονίκης κατά το Μάϊο του 1876 και οι επιδράσεις τους στο ανατολικό ζήτημα» στην *Παγκαρπία Μακεδονικής Γης* σελ. 101-169 Θεσσαλονίκη 1980.

Εννιπεκίδης Πολυχρόνης : *Η Θεσσαλονίκη στα χρόνια 1875-1912* Θεσσαλονίκη 1981.